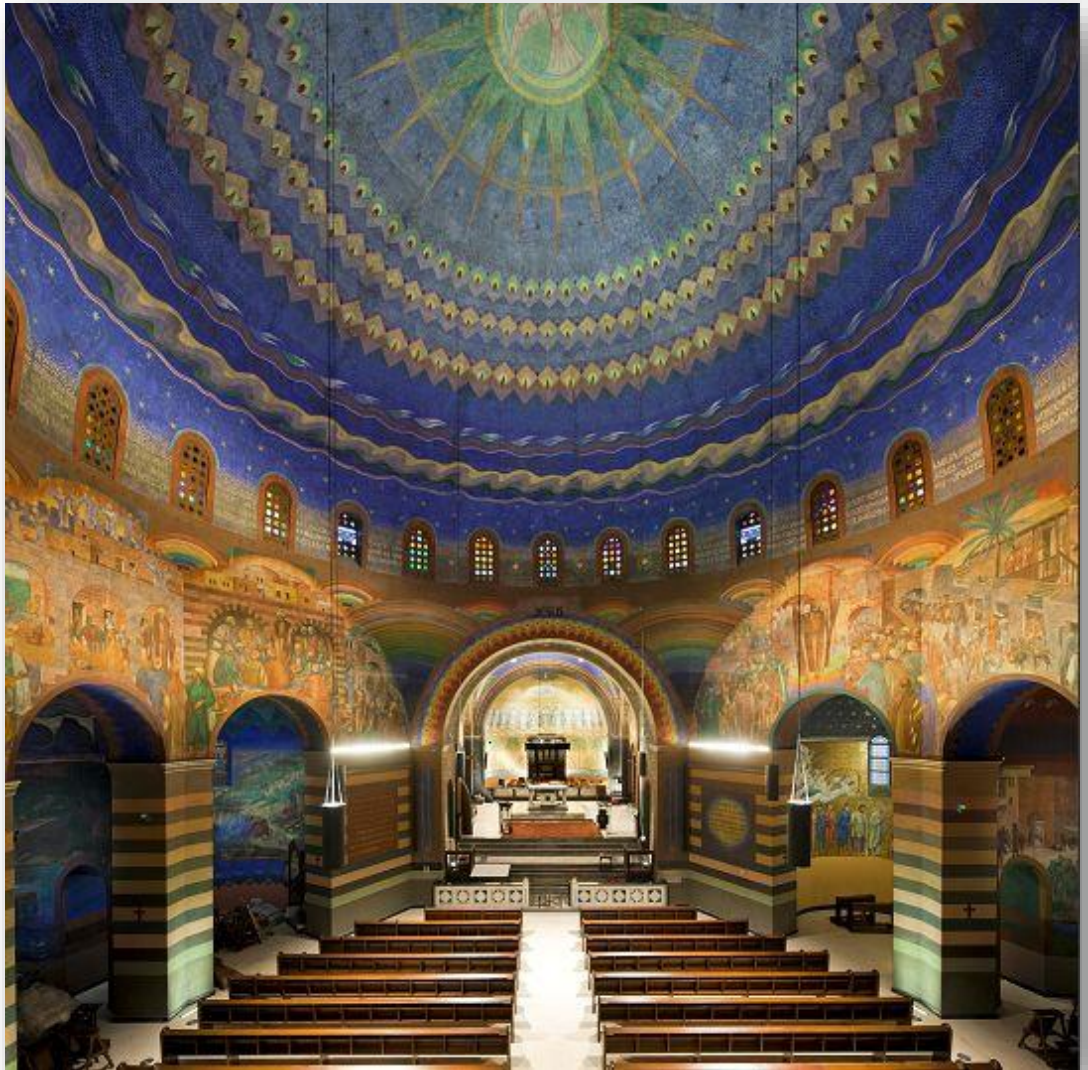

Levend brood voor onderweg

(pag. 21-31)

Perspectief

Meld mij aan voor de Nieuwsbrief van Perspectief

Perspectief is een uitgave van de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

Inhoudsopgave

Redactioneel.....	1
<i>Geert van Dartel</i>	
Authenticiteit als probleem van christendom en democratie	3
<i>Fred van Iersel</i>	
1. Betekenis van betrokkenheid.....	3
2. De aard van de publieke zaak.....	5
3. Religieuze casus: Katholicisme en de teloorgang van de publieke mens.....	6
4. Politieke casus: moraal en ethiek in de democratische rechtsstaat	9
5. Religie en democratie: een gezamenlijke opgave.....	11
6. Conclusie.....	16
Geraadpleegde literatuur	19
Boekpresentatie 'Levend Brood voor onderweg'	21
'Theologiseren vanuit literaire beelden'	22
<i>Ton van Eijk</i>	
Levend Brood voor onderweg.....	25
<i>Herwi Rikhof</i>	
Inleiding	25
1 Het laatste avondmaal als toegang	26
2. De verbeelding van het Laatste Avondmaal.....	28
3. De absis: de wolk	30
Slot.....	32
Op Christus geënte vroomheid baant weg naar elkaar	34
<i>Geert van Dartel</i>	

Na 500 jaar Reformatie:

Wat is er door de oecumene bereikt, hoe gaan we verder?:.....	41
Van conflict naar gemeenschap.....	42
<i>Karin van den Broeke</i>	
"Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede"	45
<i>Ds. Margaritha R. Veen</i>	
I Oecumene in Friesland	45
1 Locale Raden van Kerken in Fryslân	
2 Raad van Kerken Fryslân	
3 Activiteiten Raad van Kerken Fryslân	
II Werkwijze of methode van de Oecumene in Friesland	47
1 Wederzijdse ontmoeting	
2 Agenda internationale oecumene	
3 Actualiteit	
III Pelgrimage van Gerechtigheid & Vrede.....	48
1 Achtergrond en doelstelling	
2 Concrete vormgeving van de Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede	
IV Toekomst Raad van Kerken Fryslân	52
Literatuur	53
Uit de zijde van de Heer	54
<i>Geert van Dartel</i>	
Inleiding	54
Kinderen van de Reformatie en de Contra-Reformatie	55
Kinderen van de oecumenische beweging.....	57
Een rijke oogst.....	59
Doop.....	59
Eucharistie	61
Hoe verder?	64

En nu verder: de toekomst van de oecumene.....66

Peter Ben Smit

Inleiding66

Oecumene en missie68

Oecumene en identiteit69

Oecumene en herbronning70

Slot72

Bronvermeldingen.....73

Personalia74

Colofon76

Redactioneel

– 500 jaar Reformatie – inspiratiebron voor vandaag en morgen

Geert van Dartel

De Reformatieherdenking is goed op stoom gekomen. Het aantal bijeenkomsten, publicaties en tentoonstellingen is niet meer bij te houden. Het is nog veel te vroeg om te kunnen zeggen wat de Reformatieherdenking in de kerken en de samenleving los maakt. Maar het groeiend enthousiasme is een goed teken.

Op de website www.oecumene.nl ging onlangs een nieuwe serie van start over de rol van de kerken in het publieke domein. Fred van Iersel, moraaltheoloog met een groot hart voor de publieke zaak, was graag bereid om een bijdrage voor de website te schrijven. Al denkend bleef hij schrijven aan een steeds groter wordend artikel, veel te groot voor het format van de website. Met deze bijdrage 'Authenticiteit als probleem van christendom en democratie' openen we het herfstnummer van *Perspectief*. Het is een doorwrocht stuk waarin de auteur laat zien dat het laat-moderne concept van individuele vrijheid voor kerk en politiek een probleem wordt bij het behartigen van de publieke zaak. Authenticiteit alleen is niet voldoende; 'zonder een oriëntatie op een horizon van morele waarheid in de politiek en geloofswaarheid in religie verliest de publieke cultuur haar spankracht', zegt Van Iersel. Een verkorte weergave van dit belangrijke artikel vindt u op de website, in *Perspectief* het hele artikel.

Dr. Ton van Eijk, priester en theoloog met een grote staat van dienst op het gebied van de oecumenische theologie schreef een theologisch commentaar bij de litanie van het Heilig Sacrament. Deze litanie is kort na het Concilie van Trente ontstaan en onder andere op muziek gezet door Palestrina en Mozart. Het eerste exemplaar van dit door uitgeverij Betsaida uitgegeven boek werd op 25 augustus jl. overhandigd aan mgr. Jan van Burgsteden s.s.s., lid van de Congregatie van het Heilig Sacrament en voormalig bisschop-referent voor oecumene. De presentatie vond plaats in de Cenakelkerk in Nijmegen. Prof.

dr. Herwi Rikhof, pastoor van de Cenakelkerk, verbond in zijn voordracht meesterlijk de plaats van handeling, de kerk van de zaal van het Laatste Avondmaal, met enkele elementen uit het boek van zijn oud-collega dr. Ton van Eijk.

500 jaar Reformatie heeft de pennen in beweging gebracht. Journalist en theoloog dr. Klaas van der Zwaar schreef een omvangrijk werk over het dubbele geding van de Hervorming met enerzijds de Katholieke Kerk en anderzijds de Radicale Reformatie. In juli maakte ik naar aanleiding van deze publicatie een interview met Klaas van der Zwaag dat we hier integraal publiceren. Een ingekorte versie verschijnt binnenkort in het communicatieblad *Overeen*.

In het Noorden van Nederland wordt de oecumenische beweging gekoesterd. Katholieken en protestanten zoeken steeds weer naar wegen om de maatschappelijke relevantie van de kerken voor het voetlicht te brengen. Op 14 juni 2017 vond in Heerenveen een klein symposium plaats bij gelegenheid van 500 jaar Reformatie onder het toekomstgerichte motto: 'Wat is er in oecumene bereikt en hoe gaan we verder? Met de bijdragen van dit symposium sluiten we dit nummer van Perspectief af.

Namens de redactie wens ik u veel plezier met het lezen van deze teksten. Schroomt u niet om te reageren, geef het door aan anderen als het u bevalt en geef de moed niet op.

Geert van Dartel

Hoofredacteur

Authenticiteit als probleem van christendom en democratie

Fred van Iersel

1. Betekenis van betrokkenheid

Niet zo lang geleden heb ik het abonnement op mijn krant opgezegd. Het was niet de eerste keer, en daarom kan ik zeggen: het is altijd een betekenisvol moment. Persoonlijk heb ik me nooit geïdentificeerd met de kranten die ik las. Ze maken geen deel uit van mijn 'verlengde zelf'. Ze bieden namelijk aan nieuwsgierige mensen als ik verschillende inhoud en een pluraliteit aan invalshoeken bij het nieuws. Dat is een groot goed. Stel je voor dat er geen persvrijheid en

dus geen pluralisme was. Met een beetje geluk brengen traditionele media je zelfs niet enkel informatie, maar echte kennis bij op sommige gebieden. Dat is erg belangrijk voor wie zoals ik 'in de waarheid' wil leven, en in het tijdperk Trump 'alternatieve feiten' verafschuwt.

Bovendien word ik ook op het gebied van opinies graag tegengesproken, ongeacht of dat nu gebeurt door betweterige hoofdredacties of door irritante columnisten. Tegenspraak inzake feiten en normatieve invalshoeken is altijd goed voor de meningsvorming, en soms zelfs voor de gewetensvorming. En de tijd dat *De Volkskrant* de lezers dagelijks de opinies voorschreef over de formatie van het kabinet Den Uyl is toch al lang voorbij. Denken mag men nu zelf doen, en dan is het goed dat de krant geen echoput of lachspiegel is. Hoe dit ook zij, Ik ben eigenlijk meer een *Blendle*-mens, die informatieve en opiniërende eenkennigheid mijdt.

Mijn belangrijkste probleem met de krant die ik heb opgezegd - het betreft dagblad *Trouw* - is iets anders, en wat mij betreft relevanter. Het betreft namelijk precies het vermeende sterke punt waarmee deze krant adverteert: ze houdt me betrokken - en wel op de leefwereld van anderen. En dit is precies wat ik (als lezer) niet wil; niet alleen bij deze

krant niet, maar evenmin bij andere journalistieke bronnen. Voor mij staat journalistiek voor onderzoek, distantie, streven naar objectiviteit, toetsbare interpretatie, analyse en debat. Maar of ik nu een regionaal dagblad opensla of dagblad *Trouw*: ik word als lezer - althans op vele pagina's - geconfronteerd met de - van mij uit gezien willekeurige - leefwereld van mensen ergens ter wereld - maar soms nog smaller: met de leefwereld van de journalist zelf, die de eigen wederwaardigheden tot nieuws probeert te maken. Hierop hebben kranten overigens geen patent: het gebeurt ook bij bijvoorbeeld het Radio 1 Journaal door journalisten op locatie en bij de verschillende televisiejournals.

Nu kan het overigens ook iets positief zijn om betrokken te worden gehouden door een krant, aan de hand van zoiets ouderwets als een abonnement. Immers: in het alternatief, de nieuwe *social media*, zijn robots werkzaam, die de lezer via *Google* steeds dezelfde thema's en invalshoeken aanreiken op basis van zijn eerdere zoekgedrag. Daardoor verkleint de wereld paradoxaal juist dan, wanneer een geglobaliseerde wereldsamenleving alle informatie en kennis toegankelijk maakt. Een krant waarop men geabonneerd is en die men van kaft tot kaft leest, kan daarentegen ook *nieuws* bevatten: iets wat men niet reeds van elders wist, niet zocht te weten, en misschien zelfs wel niet wilde weten, maar toch 'moest' weten. In deze redenering is een gerichtheid op het kennen van feitelijke waarheid en het zoeken naar normatieve waarheid zowel voor de media als voor de gebruikers ervan essentieel. Daarvan is het wezenlijke niet dat men de waarheid 'reeds kent' dan wel 'in pacht heeft' , maar deze daarentegen als een horizon ziet.

Wat mij opvalt is dat de in media met voorrang vertolkte en in beeld gebrachte leefwerelden vaak op de eerste plaats klein zijn: persoonlijk, privé en erg situatie gebonden. En toch is het een treffende paradox dat al die verhalen uit de leefwereld erg op elkaar lijken. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de verslaglegging van rampen en terroristische aanslagen. Die is bijzonder voorspelbaar: van de tekst van getroffenen tot reacties van autoriteiten, de stille tochten tot de reactie van *World Press Photo* in het jaar daarna. Wat ogenschijnlijk fragmentarisch nieuws is - want incidenteel - en ogenschijnlijk persoonlijk (want het raakt de ander en niet mij), blijkt toch patronen en constanten te vertonen. Wat casuïstisch lijkt, blijkt toch in een breder verband conceptueel te interpreteren. De constanten zouden ons eigenlijk moeten verontrusten en onze illusie van *self-control* moeten relativeren en *im Frage* stellen.

2. De aard van de publieke zaak

Naar de vorm herhaalt deze inleiding tot nu toe de inhoud van het probleem dat ik formuleer. Ze roept daarom misschien ook wel de irritatie op die ik zelf vertolk. Het is immers een ik-verhaal, waarin ik mijn gegeneraliseerde observaties en beleving tot maat van alle dingen maak. Ik heb dit uiteraard bewust zo gedaan, om het punt te maken waarmee ik deze bijdrage wil openen: de publieke ruimte, en daarin de 'publieke zaak', de *res publica*, en onze omgang met publieke instituties als staat en kerk, vakbonden, partijen, NGO's, zijn gediend met het streven naar het meer dan particuliere, het meer-dan-persoonlijke, meer-dan-ervaring, en zeker: meer dan persoonlijke emotie; een omgang waarin het zoeken van waarheid niet met authenticiteit verwisseld wordt.

De aanname die aan deze persoonsgerichte, leefwereld-gerichte journalistieke aanpak ten grondslag lijkt te liggen, is dat het delen van de leefwereld het 'grote' en 'abstracte' klein en beleefbaar maakt, en zo een emotionele en sociale betrokkenheid bij de lezer, luisteraar of kijker schept, als ware die gewent. De media pastoraliseren, zou men kunnen zeggen. Het kan best zijn dat men hiermee ook werkelijk lezers, luisteraars of kijkers bindt, en media in het huidige medialandschap in zekere zin 'niet anders kunnen', maar toch is dit een lastig gegeven vanuit het gezichtspunt dat de publieke ruimte en de publieke zaak breder, dieper en kwalitatief anders zijn dan aangelegenheden uit de leefwereld.

De Duitse filosoof Jürgen Habermas (1988; 2009; 2011), die in meerdere fases een filosofie van de democratische rechtsstaat en de publieke communicatie daarin ontwikkelde, onderscheidde het economische domein, het politieke domein en de leefwereld. Deze drie werelden zouden volgens Habermas ieder een eigen, onderling niet-inwisselbare en niet-herleidbare rationaliteit hebben. Om een democratische rechtsstaat goed te laten functioneren, moeten deze domeinen dus onderscheiden worden en moeten actoren in het publieke - politieke - domein zich ook conform die rationaliteit gedragen. Alleen zo kan bijvoorbeeld ook de ontwikkeling van technologie democratisch gestuurd en gecontroleerd worden, stelde hij.

Maar deze indeling in domeinen met een eigen rationaliteit gaat al lang niet meer op. Habermas wist dat. Hij ontwierp veeleer een sociaal wenselijk construct dan een

beschrijving. Vanuit zijn normatief gekleurde sociale filosofie kunnen economisering, technocratie en kwalitatief gebrekkige communicatie onder kritiek worden gesteld.

De Habermasiaans verstande leefwereld is inmiddels zelf al lang en breed voorwerp van economische praktijken en economische manipulatie. Ze is - ook volgens Habermas - zelf verwetenschappelijkt, en bovenal gepseudologiseerd. Behoeftes in de leefwereld zijn goeddeels om economische motieven gecreëerd, waardoor de mens primair consument van het eigen leven is geworden. Tegelijkertijd lijken juist de persoonlijke elementen in leefwerelden een politiek normerende functie te verwerven en de publieke rationaliteit te transformeren. Het persoonlijke wordt politiek op een wijze die de politiek opheft - maar niet in Hegeliaanse zin. Het politieke keert niet op een hoger niveau terug. Het publieke domein en de politiek daarin transformeren integendeel tot podia voor persoonlijke expressie. Economie, technologie en ontwikkelingen in de leefwereld vormen de motor achter politieke betrokkenheid. De aandacht voor de leefwereld op zich is niet het probleem, maar wel de versmalling van de leefwereld tot 'beleving' en het isoleren ervan ten opzichte van andere domeinen.

In feite blijkt de Britse socioloog Richard Sennett gelijk te hebben die in 1974 *The Fall of Public Man* voorspelde: de publieke mens - zo men wil: de 'republikein', de burger, de mens die zich om de publieke zaak bekommert - die allereerst waarde hecht aan het openbare leven en zich hierin beweegt volgens de in dat domein vereiste rationaliteit - sterft uit. Hij maakt plaats voor een type mens dat de expressie van morele emoties en het streven naar erkenning van identiteit als grondslag voor het claimen van rechten ziet. De democratische orde die voor de 'republikein' een strijdtoneel is, waarin zich een publieke strijd om waarden afspeelt, taant als plaats van debat en dialoog: ze verwordt tot management, waarin 'hoe'-vragen domineren. Normatieve vragen - dat zijn vragen naar 'wat' (substantie) en 'waarom' (legitimatie en gelding) - worden daardoor sterk naar de achtergrond verdrongen; en als ze zich toch als onvermijdelijk opdringen worden ze gejuridiseerd.

3. Religieuze casus: Katholicisme en de teloorgang van de publieke mens

Een (meestal als positief beschouwd) voorbeeld van de problematische kant van sociaal-emotionele betrokkenheid in het publieke domein is de omhelzing van paus Franciscus

door de media: eindelijk is er weer een mediagenieke paus die bij 'de mensen' een gevoel van betrokkenheid oproept! Blijkbaar is de behoefte aan warme vriendelijkheid, empathie en erkenning wereldwijd zo groot dat een wereldleider die dit communiceert - al is het maar door 'buona sera' te zeggen - meteen in de roos schiet. Alleen al de suggestie van aandacht hiervoor voorziet in een behoefte.

Toch klopt er iets niet. De waardering voor paus Franciscus lijkt diens persoon en stijl te betreffen, en niet diens boodschap - het evangelie - , laat staan het instituut dat met hem die boodschap draagt en dat hem heeft voortgebracht en ook hemzelf draagt: de katholieke kerk. De waardering voor paus Franciscus door het publiek en in media doet mij soms denken aan het soort informele waardering die christelijke geestelijk verzorgers in instellingen soms ontmoeten: 'jijzelf bent als persoon wel een toffe peer, maar je boodschap en het instituut waar je vandaan komt, hoeven we hier niet.' Het zijn sterke benen die een dergelijke dodelijke omhelzing en de daarin vervatte dubbele splitsing van persoon enerzijds en boodschap anderzijds en tussen persoon en instituut kunnen weerstaan.

Bovendien schrijft het publiek allerlei opvattingen toe aan paus Franciscus die hij gezien zijn kerkelijke socialisatie en positie waarschijnlijk niet heeft; steeds - zo lijkt het - vanuit de behoefte aan pauselijke erkenning van de eigen persoonlijke en religieuze identiteit. Voorbeelden daarvan zijn zijn de huwelijksmoraal, neergelegd in *Amoris Laetitia* (2016) en Franciscus' opvattingen over homoseksualiteit onder priesters, zoals onder meer vertolkt in een beroemd geworden vliegtuiginterview: twee gebieden in de seksuele moraal waarbij hij niet inzet op wijziging van een - ook volgens hemzelf! - voorgegeven traditionele moraal, maar op een meer verantwoorde en mensvriendelijke hantering hiervan in kerkelijk beleid en pastorale contacten.

Met de stijgende verwachtingen van het publiek inzake de aanpassing van de seksuele moraal van de kerk kan teleurstelling niet uitblijven. Er is immers een kwalitatief verschil tussen aanpassing van moraal enerzijds en aanpassing van de hantering ervan door een instituut en zijn ambtsdragers anderzijds. Het charisma fascineert, maar kan de behoefte niet bevredigen. De behoefte aan afscherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van religie blijft bij het bredere publiek toch bestaan. Als de paus zijn opvattingen over seksualiteit en huwelijk zou aanpassen, zou dit daarom weliswaar tot kortstondig

applaus bij de 'verlichte' - libertaire - elite leiden, maar in feite juist in hun ogen de irrelevantie van de kerkelijke moraal aantonen.

Het verschil tussen aanpassing van de moraal en aanpassing van de hantering ervan kan op den duur niet onopgemerkt blijven in een cultuur die zo sterk hecht aan transparantie als de laatmoderne. Die transparantie is echter op haar beurt bovenal een deugd die door moderne media is geponeerd. Het is daarom juist een sterk punt van de paus - zijn charisma voor communicatieve competentie - dat hem kwetsbaar maakt: hij komt daardoor vroeg of laat in de dynamiek van populariteitspolls terecht. Hij wordt geconfronteerd met een duivels dilemma: noch een aanpassing van de kerkelijke moraal, noch de strikte handhaving ervan dragen bij aan een draagvlak voor de kerk en haar boodschap. En met de door hem gekozen derde weg - aanpassing van de bestuurlijke hantering van de moraal zonder aanpassing van de moraal - loopt hij het risico uiteindelijk beide zijden van de morele dialoog van zich te vervreemden. Zeker waar tegelijk door de pedofilie-crisis - het misbruik - de roep om strikte moraal weer toeneemt.

En wat geldt voor de seksuele moraal, geldt *a fortiori* voor andere domeinen in de moraal die minder centraal staan in de leefwereld van mensen: de economische moraal, de moraal van arbeid en vrije tijd, de rechtsfilosofie, het denken over oorlog en vrede. Het zijn even zoveel terreinen waar kerken weliswaar een sterke traditie hebben, maar ook invloed verloren zijn. Dominante actoren op deze terreinen verlangen aanpassing van de kerkelijke moraal in de eigen richting, zoals het Amerikaanse debat over *Laudato Si'* illustreert. Maar tegelijk wordt precies door die wens tot aanpassing aan andere belangen het gezag van de kerkelijke moraal gerelativeerd en betwist. De paus mag nog net spreken over het klimaat, als hij maar zegt wat Amerikaanse energietycoons denken. Een beetje extra morele legitimatie van hun eigen standpunten en praktijken is welkom, maar het moet niet te gek worden: geen kritiek alstublieft.

Ook de contemporaine katholieke - Benedictijns geïnspireerde - bezinning op de betekenis van arbeid en vrije tijd, en op ritme, illustreren het 'Seufzen der bedraengten Kreatur', om het met Marx (Marx, 1844) te zeggen. Ze laten een probleem zien - arbeidsgerelateerde stress - , maar gaan tegelijk mank aan een gebrek aan implementatiemogelijkheden, omdat de christelijke economische moraal en christelijke arbeidsmoraal niet convergeren met logica en wetmatigheden in de betreffende

maatschappelijke domeinen. Aanpassing daaraan maakt de christelijke moraal niet geloofwaardiger; met verzet isoleert ze zich; met compromissen erodeert de sympathie aan verschillende zijden van het levensbeschouwelijke spectrum.

4. Politieke casus: moraal en ethiek in de democratische rechtsstaat

Ook op het gebed van het recht wordt dit probleem duidelijk. Volgens de katholieke moraal mag wetgeving niet in strijd zijn met de natuurlijke zedenwet. En terecht: niets is erger dan immorele wetgeving, zoals de vorige eeuw met haar totalitaire stelsels heeft geïllustreerd. De natuurlijke zedenwet is een van de steunpilaren van de moraal in een democratische rechtsstaat omdat ze veronderstelt dat moraal toegankelijk is voor ieder mens, en wel krachtens de rede die ieder mens als schepsel Gods is meegegeven. Tot zover geen probleem, zoals het werk van J. Maritain (1939; 2007) en Paus Johannes XXIII (1963) laten zien.

Maar in een democratische rechtsstaat is tegelijkertijd niet een waarborg ingebouwd dat de natuurlijke zedenwet door haar institutionele hoeder, de katholieke kerk, op een gezaghebbende manier kan worden uitgelegd zodat deze hiermee zou kunnen bijdragen aan een passende opinie- en besluitvorming in de rechtsstaat. Kerken mogen zich wel uiten, maar niet afwijken van de libertaire moraal van de postchristelijke meerderheid in de democratische rechtsstaat.

In diezelfde rechtsstaat spreken inmiddels politici als Geert Wilders over een nep-parlement en over nep-rechters, precies omdat de instituties niet uitdrukken wat zij zelf willen. Politiek is voluntaristisch geworden en ethiek decisionistisch: beide worden niet genormeerd door een morele horizon, maar zijn alleen gericht op wat mensen willen. Recht en rechtspraak worden in toenemende mate politiek geïnstrumentaliseerd door een a-morele wil, zoals in het strafrecht en het vreemdelingenrecht. En waarom? Omdat de instituties in dit domein niet *a priori* een momentane *communis opinio* vertolken, maar een eigen normatieve rationaliteit vertegenwoordigen, die in beginsel ook corrigerend kan werken.

Aan de andere kant is juist in de sfeer van het recht en zijn toepassing een Kantianisering voltrokken: aan het recht wordt in de democratische rechtsstaat een sterk deontologisch,

absoluut-verplichtend karakter toegekend alsof het hier een moraal betreft, en wel een absolutistische moraal. Dat het recht een morele grondslag nodig heeft wordt door NGO's nogal eens vergeten. Vreemd genoeg zijn het juist NGO's op het gebied van mensenrechten die het Kantiaanse misverstand met betrekking tot de status van het recht voeden: zij gaan uit van een rechtspositivisme - het recht geldt omdat het er is. Natuurlijk is dit handig voor pressiegroepen, maar het verwaarlozen van de morele grondslag van het recht zal zich op den duur tegen de ethiek van de mensenrechten keren, omdat die haar bescherming vanuit het morele karakter van mensen en vanuit een morele cultuur verliest. Ze herhaalt het probleem van het voluntarisme in de vorm van een arbitrair rechtspositivisme.

De courante methodes in de democratische rechtsstaat om tot morele consensusvorming over het publieke domein te komen zijn er twee. Allereerst is er sprake van een proceduralisering van de ethiek. Zorgvuldigheid en protocol vervangen de substantiële rationaliteit in de ethiek. Het scherpst is dit duidelijk in ethiek en wetgeving rond het levensbegin en levenseinde. Bij verondersteld gebrek aan morele waarheid wordt een procedurele norm gesteld; een zorgvuldigheidsethiek vervangt een inhoudelijk kader. Deze proceduralisering van ethiek en de juridische vertaling daarvan, gaan gepaard met een vorm van culturele generalisatie. Indien er al een morele consensus is, heeft deze een abstract-universeel karakter: het gaat over vrijheid en gelijkheid (Van Iersel, 2008).

De laatmoderne democratische rechtsstaat laat een convergentie zien tussen het vrijheidsethos van het liberalisme met zijn aandacht voor autonomie, zelfbeschikking, zelfverwerkelijking en zelfontplooiing en de sociaal-democratische aandacht voor gelijkheid in termen van gelijkberechtiging, gelijke kansen, gelijke uitkomsten van sociaal beleid, en gelijkheid in kansen op emancipatie uit traditionele bindingen en niet-gekozen vormen van collectiviteit en institutionalisering van relaties. Partijpolitiek gezien blijkt deze convergentie fataal te zijn voor de sociaal democratie - mogelijk door een verwaarlozing van gelijkheid in uitkomsten van sociaal-economisch beleid met de daarin vervatte nivellering en arbeidsrechtelijke zekerheid in tijden van economische rationalisering van de arbeidsmarkt. Maar vooral filosofisch is de synthese tussen vrijheid en gelijkheid, in de VS voorbereid door John Rawls, in Europa door Jürgen Habermas en K.O. Apel, heel opmerkelijk. Het links liberalisme van Rawls en de proceduralistische gelijkheidsethiek van

Habermas convergeren in abstracte universaliteit: beide gaan uit van een abstracte waarde - namelijk rechtvaardigheid - die echter tegelijkertijd geen andere dan procedurele aanknopingspunten biedt om tot een sociaal verantwoorde praktijk te komen (Van Iersel, 2011-1; Van Iersel, 2011-2; Binetti 2012).

Het proceduralisme in de Nederlandse cultuur heeft door de 'coalitie' van vrijheid en gelijkberechtiging ook een cultuur bevorderd waarin het recht op vrije ontplooiing van de eigen identiteit tot bloei kon komen in een door zorgvuldigheidsethiek gedomineerd klimaat van non-interventie. Dat lijkt een groot goed, maar er zitten ook nadelen aan. De publieke ruimte is enerzijds de ruimte waar de claim wordt 'ingediend', anderzijds het podium. De combinatie van gelijke rechten en een moraal die vrijheid voorop stelt, heeft geleid tot vergaande individualisering, en daarbinnen tot een accent op expressie van de gekozen identiteit. De vraag is dan: wie behartigt de eigen rationaliteit van de publieke ruimte en welke mogelijkheidsvoorwaarden moeten dan worden vervuld?

5. Religie en democratie: een gezamenlijke opgave

Hier wil ik op een opmerkelijk punt wijzen: kerken en democratische rechtsstaten hebben zo bekeken hetzelfde probleem. Het luidt dat mensen - burgers, of medechristenen - zich niet of nauwelijks laten representeren.

Elke democratie vereist representatie, tenzij men een referendum-democratie wenst, waarin de bevolking per issue wordt geraadpleegd en niemand deze keuzes in samenhang plaatst.

Deze politieke representatie veronderstelt een keuze die tegelijk een mandatering is, met het oog op de behartiging van een belang.

Maar ook kerken kennen verschillende vormen van representatie. Het christelijk geloof beschouwt mensen als gelijkkelijk geschapen door God. Hierdoor delen mensen een menselijke natuur. Dit gegeven is de basis voor het *pars pro toto*-effect van het mens-zijn van de persoon: een vorm van sociale - of zo men wil: horizontale - representatie: mensen worden geacht in staat te zijn zich met elkaar te identificeren. In het christelijk geloof wordt dit verder verdiept doordat Christus als mensgeworden Zoon van God in beginsel alle mensen verlost: in Christus wordt daardoor ook de wederkerige identificatie en acceptatie

versterkt. Ten derde kennen ook kerken, als organisaties, vormen van representatie, allereerst omdat het ambt een representatie impliceert van de gelovige bij God en van God met de gelovige. In de kerken gaat het, ten vierde, nog veel verder: het christelijk belijden van Jezus als de Christus impliceert dat men Christus als representant van God bij mensen ziet, en van mensen bij God. Representatie zit dus op verschillende niveaus 'in de genen' van het christelijk geloof. Precies hier zien we ook de redenen waarom de katholieke kerk - zij het na lang verzet - de democratie accepteert als passende staatsvorm:

"De Kerk waardeert het democratische systeem voor zover het de medezeggenschap van de burgers in de politieke keuzen verzekert en aan de bestuurden de mogelijkheid waarborgt om hun bestuurders te kiezen en te controleren, evenals de mogelijkheid hen op vreedzame wijze te vervangen waar dit wenselijk blijkt. Zij kan daarom niet de vorming steunen van beperkte leidinggevende groepen die de macht van de staat misbruiken voor particuliere belangen of voor ideologische doeleinden.

Een authentieke democratie is alleen mogelijk in een rechtsstaat en op basis van een juiste opvatting over de mens. Zij vereist dat zich de noodzakelijke voorwaarden voordoen voor de bevordering zowel van de afzonderlijke personen door de opvoeding en de vorming tot de authentieke idealen, als van de "subjectiviteit" van de maatschappij door het scheppen van structuren van medezeggenschap en medeverantwoordelijkheid. Men is nu geneigd te stellen dat het agnosticisme en het sceptisch relativisme de filosofie en de fundamentele houding zijn die beantwoorden aan de democratische politieke vormen en dat degenen die overtuigd zijn de waarheid te kennen en deze vast aanhangen, onbetrouwbaar zijn uit democratisch oogpunt, omdat zij niet aannemen dat de waarheid door de meerderheid bepaald wordt of veranderlijk is volgens de verschillen in het politieke evenwicht. Wat dit betreft is het nodig op te merken dat, als er geen enkele uiteindelijke waarheid bestaat welke de politieke actie richt en leidt, de ideeën en overtuigingen gemakkelijk als instrumenten voor machtsdoeleinden gebruikt kunnen worden. Een democratie zonder waarden wordt gemakkelijk een openlijk of slinks totalitarisme, zoals de geschiedenis aantoont.

De Kerk sluit haar ogen ook niet voor het gevaar van het fanatisme of het fundamentalisme van hen die in naam van een ideologie welke pretendeert wetenschappelijk of godsdienstig te zijn, menen hun opvatting over de waarheid en het goede te mogen opleggen aan de andere mensen. De christelijke waarheid is niet van dit type. Het christelijke geloof, dat niet

ideologisch is, pretendeert niet de veranderende sociopolitieke werkelijkheid in een strak schema op te sluiten en erkent dat het leven van de mens zich in de geschiedenis in verschillende en onvolmaakte omstandigheden realiseert. Daarom heeft de Kerk, die steeds weer de transcendente waardigheid van de mens bevestigt, als haar methode de eerbiediging van de vrijheid.

Maar de vrijheid krijgt alleen haar volle waarde door de aanvaarding van de waarheid. In een wereld zonder waarheid verliest zij haar consistentie en wordt de mens blootgesteld aan het geweld van de hartstochten en aan openlijke of verborgen conditioneringen. De christen leeft in vrijheid en dient haar door voortdurend de waarheid die hij heeft leren kennen, voor te houden, volgens de missionaire aard van zijn roeping. Oplettend voor ieder fragment van waarheid dat hij tegenkomt in de levenservaring en in de cultuur van de individuen en van de naties, zal hij in de dialoog met de andere mensen er niet van afzien te bevestigen wat zijn geloof en de correcte uitoefening van de rede hem hebben doen kennen.” (Centemismus Annus nr. 46)¹.

Deze tekst waardeert dus de politieke representatie, op basis van de keuzevrijheid en de controlemogelijkheid die eigen is aan mandatering. Tegelijk legt deze tekst zelf al een verband tussen democratie als politiek systeem enerzijds en het mensbeeld anderzijds. Uit de toelichting op het mensbeeld blijkt dat hierin vrijheid centraal staat, in combinatie met verantwoordelijkheid voor het zoeken en uitdragen van waarheid. Van deze waarheid over de mens maakt juist de gelaagde benadering van representativiteit en plaatsbekleding in de christelijk antropologie met haar scheppingstheologische en christologische fundering van representatie, en haar ecclesiologische uitwerking ervan in ambtstheologie, deel uit. Een, zo men wil, *authentieke* democratie, moet juist op grond van haar afhankelijkheid van een mensbeeld, ruimte laten voor kritische morele inbreng van de kerk (Binetti, 2012: 105). Deze ruimte moet zo groot zijn, dat ondanks de acceptatie van de betrekkelijke autonomie van de wereldlijke macht, dat een gevestigd legitiem gezag op geloofsgronden illegitiem wordt verklaard (Congar, 1952, 1435); Congar vooronderstelt hierbij echter een ‘christelijke natie’. Analoog kan deze argumentatie echter worden toegepast op de legitimiteit van christelijk verzet tegen postchristelijke totalitarismen, zoals onder meer J. Maritain

¹ Paus Johannes Paulus II, Encycliek Centesimus Annus, 1 mei 1991

betoogde. De tragedie van de moderne democratieën was Volgens Maritain in 1943 dat ze er nog niet in geslaagd waren een democratie te verwerkelijken (Maritain 2007). Volgens Maritain vertegenwoordigt democratie niet alleen een staatsvorm, maar ook een algemene filosofie van het leven en een geestestoestand Maritain 1939, 41-49). Democratische idealen kunnen nooit worden afgedwongen, maar vereisen overtuigingsarbeid en opvoeding. In zijn visie is het christendom bovendien weliswaar niet gebonden aan een enkele staatsvorm, maar democratie heeft zich ontwikkeld als vorm van evangelische inspiratie in de tijdelijke, wereldlijke sfeer. (Maritain 1953, 719-722).

In een hyperindividualistische cultuur als de postmoderne daarentegen, waarin representatie onbestaanbaar wordt geacht, is zowel de kern van representatieve democratie als de kern van het christelijk geloof onbegrijpelijk geworden. De cultuur kan geen representatie - geen plaatsbekledende participatie - meer denken, omdat de publieke ruimte slechts podium is. Bij participatie gaat het niet primair om persoonlijke, geprivatiseerde sociaal-emotionele betrokkenheid maar om plaatsbekledende verantwoordelijke inbreng in het openbare leven.

De Britse filosofe Iris Murdoch heeft in haar voortreffelijke studie *Sartre. Romantic Rationalist* (Murdoch, 1953)- die vooral de jonge Sartre bespreekt - laten zien dat de absolute vrijheid van het absoluut 'losgemaakte' individu intrinsiek gewelddadig is. Vrijheid is in zichzelf besloten en sluit representatie uit. Het Sartriaanse vrijheidsconcept eerbiedigt niet wat reeds is, het eerbiedigt geen verbinding en geen kritiek op het arbitraire scheppen; de vrijheid komt niet alleen tot uitdrukking, maar zelfs tot stand in het stellen van een handeling op grond van de absoluut vrije wil. Niet alleen een daad wordt gecreëerd, ook de betekenis ervan. Wat goed is, is de vrije daad zelf, los van de gevolgen ervan. Maar het zelf dat zo wordt gecreëerd is een podium zoekend narcistisch zelf, dat illusoir is, omdat het afhankelijk is van veruitwendiging. Deze Sartriaanse moraal van de vrijheid mist, zo stelt Murdoch, een metafysisch kader waarin het verlangen naar vrijheid haar oorsprong, bestemming en weg kent. En ze sluit representatie uit.

De ten onrechte bijna vergeten Duitse theologe Dorothee Soelle schreef een van haar beste boeken over het theologisch begrip plaatsbekleding (Sölle 1965). Daarin behandelt ze onder meer Dietrich Bonhoeffer en Karl Barth met hun theologie van de plaatsbekleding (representatie), en trekt ze een parallel met het probleem van de inwisselbaarheid van

mensen in het arbeidsbestel: niemand is onmisbaar, door een gebrek aan representatief vermogen in de kapitalistische economie, waarin mensen instrumenten zijn en geen intrinsieke identiteit en waarde hebben die ze in het arbeidsproces inbrengen. Vervreemding is het gevolg.

Charles Taylor heeft in *Bronnen van het zelf* (2007) (ook) de christelijke bronnen van authenticiteit onderzocht. Het 'zelf' waar diens werk betrekking op heeft, betreft niet *a priori* een 'zelf' dat op expressie en zelf-schepping gericht is; het kan ook een 'zelf' betreffen dat God zoekt - en daarmee een horizon heeft die het zelf overstijgt maar ook omvat en zich daar kan manifesteren - , of in een Augustiniaanse weg naar binnen' zichzelf onderzoekt, bijvoorbeeld in het geweten. Het door Taylor gehanteerde begrip van 'zelf' kan convergeren met - en zelfs ingebed zijn in - een zoeken naar het goede, schone en ware. Niet voor niets opent deze studie met een analyse van de stand van zaken in de moraal. Taylor ontwikkelt van hieruit een kritiek op het liberale individualisme en op de verwaarlozing van de ontologische basis van het samenleven. Het concept van authenticiteit dat Taylor hanteert (Taylor, 1991) vooronderstelt eisen die opkomen van buiten henzelf, merkt Dohmen terecht op (Dohmen, 2007). In het verband van dit essay betekent dat dat Taylor een normatief concept van authenticiteit construeert, en wel een, waarin het zelf is ingeleid in contingenties wat betreft bronnen, en wat betreft verplichtingen en doelen. Daarmee biedt Taylor een concept van authenticiteit, dat anders dan in de sociaal-culturele realiteit in de laatmoderniteit, het zelf niet opvat als arbitrair construct, noch de expressie van het zelf tot pijler bij uitstek van identiteit maakt.

Om deze gedachtengang van Taylor met het thema 'plaatsbekleding' en 'representatie' te verbinden, is het nodig de condities te doordenken waaronder mensen verantwoordelijkheid kunnen nemen. Plaatsbekledingen en representatie zijn immers, zoals Dietrich Bonhoeffer stelde, steeds vormen van verantwoordelijkheid: van ouders voor kinderen, van kinderen voor ouders. De plaatsbekleder handelt in naam van en ten behoeve van een ander, die niet zelf verantwoordelijkheid kan dragen (Bonhoeffer,).

De omschrijvingen van verantwoordelijkheid door Bonhoeffer kan men, naar mijn inzicht, wat betreft haar functie in het publieke domein op een lijn stellen met het morele beginsel van subsidiariteit: dit vooronderstelt namelijk tijdelijke - want gemandateerde en gecontroleerde - overname van verantwoordelijkheid die niet ten eigen bate plaatsvindt,

maar met het oog op het passend functioneren van het lagere niveau in een maatschappij, bedrijf of organisatie. Subsidiariteit is daarenboven ook een ordeningsbeginsel in de verhouding tussen staat en maatschappij. Het subsidiariteitsbeginsel vormt in feite een noodzakelijk element in een politieke ethiek. Het is naar zijn aard anti-totalitair, want het begrenst de bevoegdheden van staten. Precies hiertoe zijn ook democratische stelsels ontworpen (Maritain, 2007).

Hyperindividualisme en verkeerd begrepen - niet door Taylor's benadering gecorrigeerde - authenticiteit riskeren daarentegen de democratie: zij maken de publieke ruimte kwetsbaar voor totalitarisme juist door de paradox van een in de politieke sfeer uitgespeelde leefwereld, terwijl ze tegelijkertijd op religieus gebied kwetsbaar maken voor commercieel exploitatie van narcistische quasi- authentieke spiritualiteit. Deze verschijnselen hangen samen. Symptomatisch is dat IS en Al Qaida in Westerse media niet stelselmatig als de vierde politieke gestalte van totalitarisme in een eeuw worden besproken - na nationalsocialisme, fascisme en communisme- en dat de ideologische instrumentalisering van religie in deze Islamistische bewegingen in plaats van als symptoom van zwakte, meestal als factor van kracht wordt gezien en besproken, waarop nog verdere individualisering en privatisering van religie en spiritualiteit in het Westen een passend antwoord zou zijn. Het tegendeel is waar: deze reactie vergroot juist de westerse kwetsbaarheid voor totalitarisme.

6. Conclusie

Het christendom en de democratische rechtstaat - met hun existentialistisch op zelfexpressie gerichte georiënteerde aanhangers respectievelijk burgers, die authenticiteit boven representatie en plaatsbekleding stellen — hebben, zo luidt mijn concluderende stelling in deze bijdrage, hetzelfde probleem, namelijk het onvermogen om zich te laten representeren - door een gekozen politicus in de democratie en - zowel in 'horizontale' als in 'verticale zin' - door een plaatsbekleeder in het christendom

Religie en democratie hebben echter niet alleen hetzelfde probleem: ze hebben het ook gezamenlijk. Het betreft namelijk het onvermogen van de postmoderne burger om een

publieke cultuur van representatie te scheppen waarin zowel religie als politiek gestalte krijgen.

Authenticiteit zonder oriëntatie op een horizon van morele waarheid in de politiek en geloofswaarheid in de religie, doet de publieke cultuur haar spankracht verliezen. Als religie geen oriëntatie op waarheid meer heeft, maar uitsluitend op zelfbepaling, zelfontplooiing en authenticiteit, kan ze geen motiverende en oriënterende functie meer vervullen voor participatie in de publieke zaak en het zich bewegen in de publieke ruimte. En als politiek van haar geen oriëntatie op waarheid heeft, betekent dit dat ze geen integrerende functie meer kan vervullen, dat mensen geen verantwoordelijkheid meer voor elkaar nemen, en dat aldus sociale uitsluiting bevorderd wordt van hen die verantwoordelijkheid niet of in te beperkte mate kunnen dragen. Zo bezien zijn de problemen van religie en democratie gezamenlijke problemen. Zowel religieuze als politieke ambten worden hierdoor nagenoeg 'ondraaglijk'. Daarbij is een terugkeer naar de jaren vijftig - het tijdperk voor het anti autoritarisme geen remedie. De wijze van vertegenwoordiging moet daarentegen opnieuw onderhandeld en gestructureerd worden.

Het streven naar morele deugd - waardoor mensen boven zichzelf uitgroeien tot excellentie in verbondenheid met anderen - taant wanneer authenticiteit in een cultuur als absolute waarde wordt gehanteerd. Het kernpunt is het vermogen zich te laten representeren door een plaatsbekleder, die participeert in de betreffende domeinen van religie en politiek, en hierin zelf waarheid als horizon hanteert, zich laat uitdagen tot excellentie in plaats van zelfexpressie, en via passende publieke communicatie de bevolking doet delen in zijn participatie en dus de eigen voorlopigheid benadrukt. Dit veronderstelt vertrouwen van de burger in de representant. Harrie Kuitert had dus gelijk: 'zonder geloof (vertrouwen) vaart niemand wel (Kuitert, 1974) , en 'alles is politiek, maar politiek is niet alles (Kuitert, 1985) – alleen anders dan hij met zijn moderne tweerijkenleer dacht.

Morele deugden in het publieke domein vooronderstellen - behalve de klassieke deugd van de prudentie met het daarin vervatte vermogen tot anticipatie - niet alleen een stoïcijns vermogen tot zelfbeheersing, maar ook het vermogen en de bereidheid tot het nemen van plaatsbekledende en dus tijdelijke verantwoordelijkheid in politieke ambten. Een morele grondslag hiervoor is te vinden in de theologie en ethiek van de

plaatsbekleding en representatie, waarvan hierboven enkele contouren geschetst zijn. Macht is minder gevaarlijk naarmate ze beter gespreid is, controleerbaar, en tijdelijk. De benadering veronderstelt overigens ook een aan het christendom verwante relatie tussen metafysica en ethiek (Murdoch, 1999).

Juist deze elementen van een politieke ethiek voor een democratie biedt het christendom. Die democratie moet dan uiteraard wel 'authentiek' zijn, dat wil zeggen: niet de illusie voeden dat ze zichzelf fundeert, maar erkennen dat juist een democratisch rechtssysteem een niet aan het systeem zelf ontleende, maar daaraan ten grondslag liggende morele basis en periodieke herijking behoeft. Een authenticiteit, met andere woorden, die democratie en burgers *betrokken* houdt - maar, anders dan *Trouw*, betrokken op een horizon waaraan niet de leefwereld de maat van alle dingen is, maar die ook - en juist - uitdaagt het perspectief te verbreden naar andere ideeën, ervaringen en belangen die het persoonlijke en particuliere overstijgen omdat ze onderdeel uitmaken van het geheel van de schepping en van het algemeen welzijn. Het christendom kan van zijn kant alleen deze functie vervullen als ze haar eigen traditie van plaatsbekleding serieus blijft nemen en dus de grenzen van de religieuze individualisering binnen zijn traditie respecteert; doet het dat niet, dan wordt zowel zijn christologie als zijn ethiek onverstaanbaar en dus irrelevant.

Zou het christelijk sociaal denken niet juist daar aan de democratie kunnen bijdragen?

Geraadpleegde literatuur

Binetti, P., (2012), *Etica & Democrazia. Il contributo dei cattolici alle politica*. Turijn.

Bonhoeffer, D. (1949), *Ethik*.

Congar, Y. (1952), Eglise et état. in: *Catholicisme, hier, aujourd'hui, demain*, tome III, Paris,, kolom 1430-1441.

Dohmen, J., (2007), Over Charles Taylor en zijn Bronnen van het zelf. Inleiding bij de Nederlandse editie door Joep Dohmen, in: Taylor, Ch. (2007) , *Bronnen van het Zelf. De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit*, pp. 7-31.

Habermas, J. (1988), *Recht en Moraal*.

Habermas, J. (2011), *Recht en politiek in een tijd van globalisering*.

Habermas, J.(2009), Geloven en weten en andere politieke essays.

Iersel, F. van (2011-1), Inleiding: democratie in crisis?, in: *internationaal katholiek tijdschrift Communio* , 2011 nr 6, 402 -407.

Iersel, F. van(2011-2), Democratie en de sociale leer van de Kerk, in: *Internationaal Katholiek Tijdschrift Communio* 2011 nr. 6, 409-425.

Iersel, Religie en Conflict (2008), in: M. ter Borg, E. Borgman, M. Buitelaar, Y. Kuiper en R. Plum (eds) (*Handboek Religie in Nederland. Perspectief-overzicht-debat*, Zoetermeer: Meinema,477-495.

Junker- Kenny, M.(2011), *Habermas and Theology*. London.

Kuitert, H. (1985), *Alles is politiek, maar politiek is niet alles. Een theologisch perspectief op geloof en politiek*.

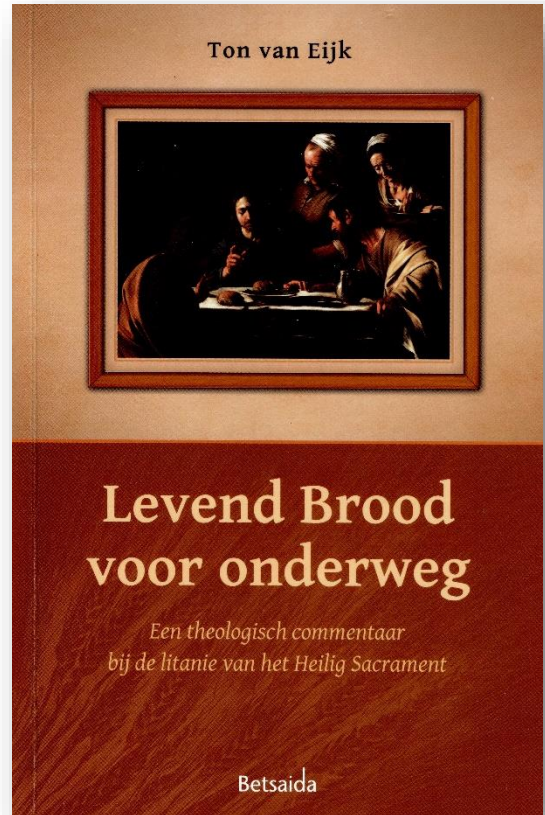
Kuitert, H. (1974), *Zonder geloof vaart niemand wel*.

Maritain, J.,(2007), *Christianesimo e democrazia* (oorspr. 1943).

- J. Maritain (1939), *La crépuscule de la civilisation*. Paris: Ed. Les Nouvelles Lettres, pp31 (VII, 9-49).
- Marx., K., *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*, 1844.
- Murdoch, I.,(1992) *Metaphysics as a Guide to Morals*. London etc.: Penguin Books.
- Murdoch, I, (1953) *Sartre: Romantic rationalist*. London etc: Penguin Books.
- Paus Franciscus (2016), *Apostolische Exhortatie Amoris Laetitia*.
- Paus Johannes XXIII, *Encycliek Pacem in Terris*.
- Paus Johannes Paulus II (1991) , *Encycliek Centesimus Annus*, 1 mei 1991.
- Rawls, J. *A Theory of Justice*.
- Ricoeur, P. (2009), *La Logica di Gesù. Testi scelti a cura di Enzo Bianchi*. Bose.
- Sennett,R. (1974). *The Fall of Public Man*.
- Soelle, D.(1965), *Plaatsbekleding*. Amsterdam.
- Taylor, Ch. (2007) , *Bronnen van het Zelf. De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit*. Rotterdam: Lemniscaat.

Boekpresentatie 'Levend Brood voor onderweg'

Op 25 augustus vond in de Cenakelkerk in de Heilig Landstichting bij Nijmegen een klein symposium plaats bij gelegenheid van de publicatie van het nieuwe boek van dr. Ton van Eijk, *Levend Brood voor onderweg*, een theologisch commentaar bij de litanie van het Heilig Sacrament. Het boek werd uitgegeven door jonge katholieke uitgeverij Betsaida in 's-Hertogenbosch. De auteur leidde zijn boek in en overhandigde het eerste exemplaar aan mgr. Jan van Burgsteden s.s.s., voormalig bisschop-referent voor oecumene en lid van de Congregatie van de paters van het Heilig Sacrament. Prof. dr. Herwi Rikhof, pastoor van de Cenakelkerk en oud-collega van de auteur gaf een eerste theologische commentaar op dit werk dat meesterlijk verbond met de plaats van handeling, de Cenakelkerk

Levend Brood voor onderweg

Een theologisch commentaar bij de litanie van het Heilig Sacrament

dr. Ton van Eijk

ISBN: 978 94 91991 43 1

Druk: 1e druk

Pagina's: 204

Uitgeverij Betsaida

Bezoek de website

'Theologiseren vanuit literaire beelden'

Inleiding en aanbieding

Ton van Eijk

Geachte aanwezigen,

Veel kerken kennen in hun liturgie een Kyrie-litanie. Maar de litanieën waarvan die van het Heilig Sacrament er een is zijn typisch katholiek: ze richten zich tot heilige personen of bezingen heilige zaken. Ze worden gerekend tot uitingen van volksvroomheid. Het post-tridentijns katholicisme heeft soms een ware wildgroei van deze devotie te zien gegeven.

Zelf was ik met de litanie van Maria en die van Alle Heiligen al vroeg vertrouwd. Met die van het Heilig Sacrament maakte ik pas kennis op 15 november 1998. Op die dag werd de litanie uitgevoerd op muziek van W.A. Mozart in de Maartenskerk te Hillegom onder leiding van Mark Lippe die in de parochie organist was (- ik ben blij vereerd dat hij vanmiddag hier is; zonder hem zou ik waarschijnlijk van de litanie van het Heilig Sacrament nog steeds niet geweten hebben en was dit boek er niet gekomen). Toen ik meer dan tien later de folder met de tekst van de litanie onder een stapel terugvond leek het me de moeite waard er een commentaar bij te schrijven. Ik was met dat werk al een heel eind gevorderd, toen ik ontdekte dat van de litanie op sacramentsdag 2013 door het Vaticaan een *editio typica* (normatieve uitgave) was gepubliceerd. Die was er tot dan toe niet, ofschoon ze toch heel populair was. Niet alleen vader en zoon Mozart, verschillende Midden-Europese componisten hebben haar getoonzet en de Zuid-Europese Palestrina (gestorven in 1594) moet wel de eerste zijn geweest. Gelukkig verschilt de nu officieel erkende versie niet veel van de tot dan toe gangbare: er zijn enkele aanroepingen weggelaten en een paar andere toegevoegd.

Een litanie bestaat uit meerdere delen. Ik heb me in mijn boek beperkt tot de aanroepingen. Die zijn vaak mooi en bijna altijd interessant. Ik heb drie genres onderscheiden: daar zijn op de eerste plaats de beelden, ontleend aan de Bijbel bemiddeld

door de liturgie, vervolgens de lyrische exclamaties uit de bul *Transiturus* waarmee paus Urbanus IV in 1264 het feest van het Heilig Sacrament heeft ingesteld, en tenslotte hebben enkele formuleringen van het concilie van Trente er een plaats in gekregen. Dat laatste rechtvaardigt de conclusie dat de litanie (in deze vorm) van na de sluiting van die kerkvergadering (1563) dateert.

Ik heb niet geprobeerd de aanroepingen wat vrijer te vertalen. Ik heb me zonder vooropgezette bedoeling gevoegd naar de vertaalprincipes van *Liturgiam Authenticam* en ben zo dicht mogelijk bij het Latijn gebleven. Daar was soms een goede reden voor. Ik licht dat toe aan de hand van aanroeping (36 [33]) die luidt: Zoetste tafelgemeenschap die door engelen bediend wordt (*dulcissimum convivium cui ministrant angeli*). Het woord 'zoet' is er niet een dat mij in liturgische context makkelijk over de lippen komt. Toch mocht het niet worden weg vertaald. Want een van de bekendste beelden voor de eucharistie, dat natuurlijk ook in de litanie niet ontbreekt, is het manna en daarvan wordt op verschillende plaatsen in de Bijbel gezegd dat het (honing)zoet van smaak was. Nu bestond het werken aan dit commentaar voor een groot deel in associëren, de aanroepingen met elkaar en met andere teksten uit de christelijke traditie in verband brengen. Zo komt bij het noemen van de zoetheid van dit brood een regel in gedachte uit de bekende sacramentshymne *Adoro Te*, waarin we zingen dat, geconfronteerd met dit brood en deze wijn, de aanblik, de tastzin en de smaak bedrogen uitkomen (*visus, tactus, gustus in Te fallitur*). Toch smaakt het brood zoet, niet voor de fysieke papillen, maar voor een spirituele smaak. Het gaat hier over een geestelijk zintuig; van de latere leer van de geestelijke zintuigen is de eerste aanzet al bij Origenes te vinden. In de recente brief uit het Vaticaan over glutenvrije of -arme hosties las ik dat het toevoegen van fruit, suiker of honing aan het altaar-brood een 'ernstig misbruik' is. Terecht, want de zoete smaak van het manna is in de eucharistie een beeld geworden en dat beeld moet je dan niet weer materieel of fysiek gaan verstaan.

Mijn werk aan de litanie heeft me ook een inzicht opgeleverd in de wijze waarop theologie óók kan worden beoefend. Je bent bezig met beelden. Je zoekt naar waar ze vandaan komen en welke betekenis ze hebben gekregen voor de eucharistie die door de Kerk wordt gevierd.

Ik noemde net al even de beelden voor de eucharistie, die uit de Bijbel afkomstig zijn maar door de liturgie worden bemiddeld. Die bemiddeling doet ertoe, want de taal van de liturgie is ook voor wie systematisch over het geloof nadenkt en schrijft de primaire taal. Opnieuw een voorbeeld. In de litanie is sprake van het smetteloos Lam (*Agnus absque macula* 11 [8]). Een bijbelwetenschapper zal ons vertellen dat de betekenis die het Lam heeft in het boek Exodus, het evangelie volgens St. Jan, de eerste brief aan de Corinthiërs en de Apokalyps niet dezelfde is. Maar in het gebed, in de liturgie worden die verschillende betekenissen en hun contexten opgeheven, ze raken met elkaar verbonden, ze klinken allemaal door.

Zo heb ik al doende geleerd dat het goed mogelijk is te theologiseren aan de hand van beelden, literaire in dit geval, maar het kan ook vanuit andere kunsten. Ik durf wel te zeggen, dat wie zich door de beelden van de litanie laat leiden en een aantal verbanden legt met de liturgie en de bredere traditie een tamelijk volledig beeld krijgt van wat de eucharistie in en voor de katholieke kerk betekent. Natuurlijk draagt ook de litanie de sporen van de tijd waarin ze is ontstaan (eind 16^e eeuw). Daarom heb ik het gewaagd in een epiloog een vijftal suggesties te doen van aanroepingen die in een litanie van het Heilig Sacrament ook op hun plaats zouden zijn.

Met genoegen overhandig ik het eerste exemplaar van mijn boek aan bisschop Jan van Burgsteden. Ik bewaar goede herinneringen aan de tijd dat ik met hem in de nationale Raad van Kerken samenwerkte. En wat meer is, hij is lid van de Congregatie van de paters van het Heilig Sacrament.

..

Levend Brood voor onderweg

Een theologisch commentaar bij de litanie van het heilig sacrament

Herwi Rikhof

Inleiding

Het is geen toeval dat het nieuwste boek van Ton van Eijk in deze Cenakelkerk wordt gepresenteerd. Deze kerk heeft weliswaar, zoals zoveel kerken, Antonius als patroon, maar dat had meer met financiën te maken dan met de oorspronkelijke plannen voor deze kerk. Vanaf het begin was deze kerk in de hele opzet van de Landstichting bedoeld als de plek van het Laatste Avondmaal, het Cenakel. Op andere plekken op het terrein was de Hof van Olijven voorzien, de Via dolorosa/kruisweg, Calvarie en ook Bethlehem en Nazareth. Deze kerk, een bedevaartkerk, hoorde in het oorspronkelijke plan van A. Suys tot de eerste fase; daarna zou het bedevaartpark volgen met een grote H. Hart Basiliek en tenslotte een museum. Van die grootse plannen is niet alles gerealiseerd, maar wel deze kerk die vanaf het begin niet alleen een bedevaartkerk maar ook een parochiekerk is geweest. Nu de Cenakelkerk een onderdeel is geworden van het grootste museum van Nederland heeft de oorspronkelijke bedevaartfunctie een nieuwe invulling gekregen.

De Cenakelkerk, de kerk van de zaal van het Laatste Avondmaal, is een passende plek voor de presentatie van het boek van Ton van Eijk, omdat het een theologisch commentaar is op een tekst waarin het sacrament van eucharistie bezongen wordt: de litanie van het allerheiligst sacrament. Het sacrament dat zijn oorsprong heeft in het Laatste Avondmaal. Maar in zijn commentaar laat Van Eijk zien dat het verband met het Laatste Avondmaal niet het enige is. Een veelheid van beelden die ook met lijden en sterven van Jezus te maken hebben komen in de litanie aan de orde. Hij corrigeert voorzichtig de tendens die de laatste jaren sterk geworden is om de eucharistie vooral in termen van maaltijd te zien. En de omslag van het boek, de Emmaüsgangers brengt ook Pasen in het spel. Witte Donderdag, Goede Vrijdag, Pasen.

In de beperkte tijd die voor een bijdrage aan een boekpresentatie staat wil ik uitgaande van wat in deze kerk te zien is drie elementen die Ton van Eijk op zijn karakteristieke zorgvuldige en erudiete manier uitwerkt aan de orde stellen.

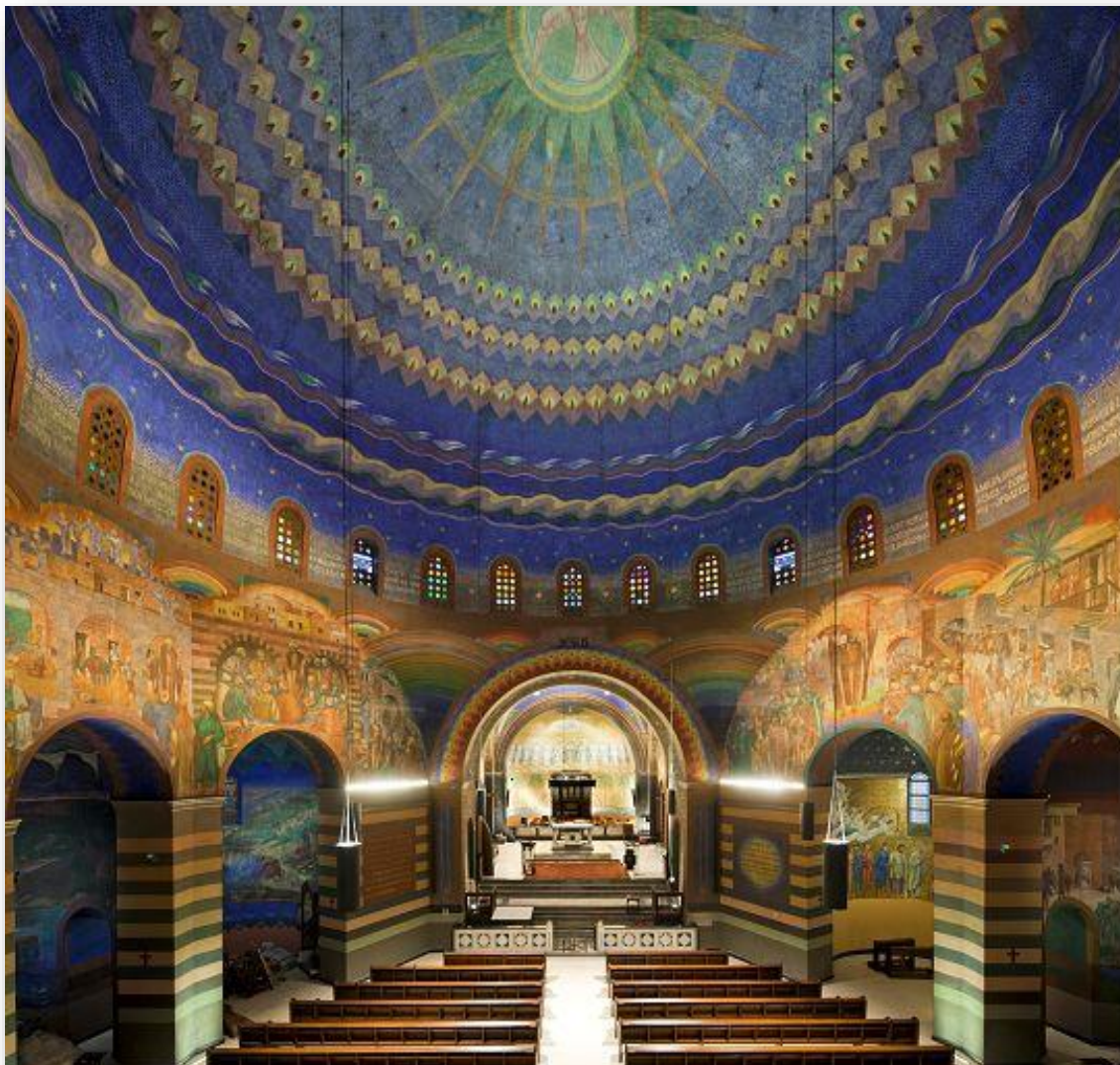
1 Het laatste avondmaal als toegang

Ik weet niet of u het opgemerkt hebt, anders is er straks gelegenheid genoeg dat alsnog te doen: je komt deze kerk binnen onder met mozaïek van het Laatste Avondmaal. In sommige kerken in Frankrijk en Italië kom je onder het Laatste oordeel binnen, hier onder het Laatste Avondmaal. Wat betekent dat?

Dat er een nauw verband is tussen de kerk en de eucharistie. Dat klinkt gewoon, maar het is tekenend dat de auteur bij wijze van epiloog vijf aanroepingen toevoegt die alle op een of ander manier betrekking hebben op de kerk als geloofsgemeenschap, omdat hij de kerkelijke dimensie van de eucharistie 'een reliëf' wil geven die het in de litanie niet heeft. In die aanroepingen is duidelijke de invloed van het Tweede Vaticaans Concilie te zien. Als eerste stelt hij bijvoorbeeld voor *Sacrament, middelpunt van het kerkelijk leven*. Hij merkt op dat in min of meer 'officiële' uitspraken over de eucharistie vaak, 'als een mantra' de formule 'bron en hoogtepunt van het christelijk leven' wordt toegevoegd. (196) Het is een formule die weliswaar te vinden is in de Constitutie over de liturgie, maar dan wordt niet de eucharistie genoemd, maar breder: de liturgie als geheel. Natuurlijk is de kerk als geloofsgemeenschap meer dan liturgie of eucharistie – diaconie, catechese, opbouw,

pastoraat - , maar met die toevoeging wordt duidelijk dat de liturgie weliswaar niet losstaat van die andere dimensies en ook niet zonder die andere dimensies kan, maar wel de corebusiness van de kerk uitmaakt.

Wanneer je dan binnen gekomen bent, is het eerste dat opvalt de vorm van deze kerk. Door de vorm van deze kerk wordt een belangrijk aspect van de liturgie in het algemeen en de eucharistie in het bijzonder belicht. Hoe?

Deze kerk een koepelkerk, niet een kerk die een koepel heeft, maar een kerk die een koepel *is*, meer Haya Sophia of Pantheon dan St Pieter of de dom in Florence. Een koepel is een vreemde vorm, een lege, zelfs overbodige ruimte. Een plat dak is efficiënter én goedkoper in de stookkosten. Maar die overbodige, niet-efficiënte ruimte geeft precies aan dat wat in deze kring gebeurt niet past in een type economisch denken dat meer en meer bepalend lijkt te worden voor onze maatschappij. Wanneer een samenleving alleen maar berekent, alleen maar denkt in 'voor wat hoort wat', wanneer menselijke relaties alleen maar in termen van investeren, input en output bekeken worden, dan verschrompelt en verarmt die samenleving. Een samenleving is rijk wanneer onbetaalbare zaken als liefde en vriendschap, dienstbaarheid en schoonheid niet weggedrukt of wegbezuinigd worden, maar een prominente plaats innemen. De mooie maar inefficiënte koepel die deze kerkruimte bepaalt, is daardoor een permanente herinnering aan dat 'meer'. De koepel geeft aan dat wanneer de geloofsgemeenschap in deze ruimte bijeen komt om de eucharistie te vieren, er andere zaken spelen dan in winkels, kantoren of vergaderzalen.

Ik kan nog een stap verder gaan. Van Eijk heeft in de aanroep 'kelk die wij zegenen' een commentaar geschreven waarin een zin uit ps 116 een prominente rol speelt: 'Ik zal de kelk van heil aannemen en de naam van de Heer aanroepen'. (89-95) Ik ken die tekst uit de liturgie van voor Vaticanum II, als een onderdeel van de communie van de priester, een gebed na het communiceren van de hostie. Dat bad de priester dit vers en het vers dat eraan vooraf gaat. 'Wat zal ik de Heer teruggeven voor alles wat hij mij gegeven heeft?' Hoe versta je deze vraag? Ik lees die vraag als een nadrukkelijke correctie om ons omgaan met God te zien in termen van over en weer, *quid pro quo*, quitte spelen. Die 'economische' neiging die in onze maatschappij zo dominant is, blijkt oude hardnekkige wortels te hebben. In de liturgie, in de eucharistie gaat het om de heilseconomie en dat is een heel andere economie dan onze markteconomie.

2. De verbeelding van het Laatste Avondmaal

Vervolgens wil ik iets zeggen over de verbeelding van het Laatste Avondmaal zoals dat op de loggia te zien is. Wanneer je dit mozaïek vergelijkt met allerlei andere bekende verbeeldingen van het Laatste Avondmaal dan vallen een aantal zaken direct op. Piet Gerrits heeft Jezus duidelijk als priester afgebeeld. Hij draagt een soort kazuifel en toont

een grote ronde witte hostie zoals de priester dat bij de consecratie gewoon is te doen. Jezus staat, elf apostelen liggen aan en een van de apostelen, Judas, verlaat de zaal. Van de twaalf olielampjes op de achterwand is er een gedoofd. De zeven kaarsen van de menora zijn gedoofd en walmen nog wat na. Piet Gerrits heeft geen illustratie van het verhaal, of van een moment uit het van het Laatste Avondmaal gegeven, maar een interpretatie waarin verschillende momenten uit het verhaal als het ware ineengeschoven worden. In het evangelie van Johannes verlaat Judas de zaal, maar niet op het moment dat Jezus het brood zegent. En ook een interpretatie waarin de latere reflectie duidelijk zichtbaar is. Ik ga nu niet in op de symboliek van de na smeulende menora, omdat het thema van oud en nieuw niet expliciet in de litanie voorkomt – in Van Eijk's commentaar wel bijv. n.11, smetteloos lam - , maar op het feit dat Jezus als priester wordt verbeeld. In de oude vorm van de litanie staan een aantal aanroepingen die aspecten van dat priesterschap belichten; in de *editio typica* van 2013 is dat aantal gegroeid. In die recente versie staat *hostia sancta*, heilige offergave *hostia vivens*, levende offergave, *hostia Deo placens*, God welgevallige offergave, *oblatio munda*, zuivere offergave, *juge sacrificium*, voortdurend offer, *offerens et oblatio*, offeraar en offergave, *incruentum sacrificium*, onbloedig offer, *sacrificium omnium sanctissimum*, heiligste van alle offers, *sacrificium vere propitiatorium pro vivis et defunctis*, offer dat waarlijk verzoenend is voor levenden en doden. De term priester wordt niet gebruikt, maar wel een aantal woorden die tot de priesterlijke sfeer horen: offergave, (*hostia*, *oblatio*), offer (*sacrificium*), offeraar (*offerens*).

In het commentaar op de drie aanroepingen waarin *hostia* gebruikt wordt, verwijst Van Eijk naar Paulus die liturgische terminologie verpersoonlijkt. 'Wijd uzelf aan Hem toe als een levende, heilige offergave, Hem welgevallig. Dat is de geestelijke eredienst die u past.' (Rom 12,1). En hij verwijst naar de brief aan de Hebreeënen, de bron bij uitstek voor het spreken over Jezus als (hoge)priester. In die brief wordt de tempelliturgie en de functie van de hogepriester gebruikt als een model om te spreken over Jezus. Het gebruik van modellen, het spreken over een onderwerp met behulp van termen, inzichten, theorieën die ontleend zijn aan een ander, is een veel voorkomend verschijnsel in ons gewone spreken en ons wetenschappelijke spreken. We praten over ons lichaam als een machine, we praten over ons verstand als een computer, we praten over onze maatschappij als een markt. Als dat gebeurt, komen twee vragen op: de principiële vraag of het model wel goed,

wel geschikt is en vervolgens de praktische vraag of het model wel goed, d.w.z. wel als model gebruikt wordt. Die twee vragen zijn niet los van elkaar te beantwoorden. Wanneer een model niet meer als model gezien wordt, dat wil zeggen wanneer naast de overeenkomsten niet meer de verschillen opgemerkt en onderstreept worden, dan kan de principiële vraag opkomen of dit model wel verhelderend is en goed werkt. In het geval van de theologie lijkt dit extra gevoelig te liggen, omdat de *theologia negativa* een essentieel onderdeel is van elk spreken en denken over God en de dingen van God. Er kan nooit sprake zijn van een een-op-een beschrijving. Ik kom daar straks nog even op terug. Maar nu wil ik wijzen op de signalen in de litanie dat de verschillen van belang zijn: m.n. onbloedig offer, offeraar en offergave. En in zijn commentaar op de aanroepingen uit de priesterlijke sfeer benadrukt Ton als goed theoloog de verschillen en is hij ook kritisch dat bepaalde aspecten die met die verschillen te maken hebben onvoldoende opgenomen zijn. 'Het is jammer dat in *ET* naast de drie aan Rm.12,1 ontleende *hostia*-aanroepingen niet ook het eveneens loffer (*hostia laudis*) is opgenomen. In een Duitse versie van de litanie is gelukkig in dit tekort voorzien. Ze heeft vijf aanroepingen over de eucharistie als offer. Een ervan luidt: *würdigstes Lob- und Anbetungsopfer* en een andere: *mächtigstes Dank- und Bittopfer*'. (48)

3. De absis: de wolk

Wie de kerk binnen komt ziet behalve de koepel ook meteen het mozaïek in de absis. Een mozaïek gebaseerd op de Apokalyps, op de hemelse liturgie. In dat mozaïek zijn verschillende elementen te zien: de rivier met de bomen die elke maand vrucht dragen, de engelen, het kruis dat doet denken aan de wijze waarop in kerken in Ravenna het kruis is verbeeld en een wolk.

Tussen het kruis en de engelen is centraal een wolk afgebeeld. In het visioen uit de Apokalyps komt geen wolk voor, maar wel wordt eerder in dit boek gesproken over de tempel, de tent der getuigenis. 'Toen vulde zich de tempel met rook vanwege Gods heerlijkheid en vanwege zijn macht en niemand kon de tempel binnen gaan ...' (Apk 15, 8); een tekst waarin teksten uit het Oude Testament doorklinken.

In de Cenakelkerk wordt de Vader niet afgebeeld zoals die vaak wordt afgebeeld: als de Oude van Dagen, die in het boek Daniël genoemd wordt. De afbeeldingen van de zogenaamde Genadestoel kunnen heel indrukwekkend zijn. Bijvoorbeeld het fresco van Massacio in de Maria Novella in Florence: de Vader houdt het kruis waaraan de Zoon hangt in zijn handen en de Geest zweeft tussen Vader en Zoon in. Dürer heeft een ets gemaakt waarin de Vader het lichaam van de dode Zoon op zijn schoot heeft en de Geest verlicht als het ware dit tafereel. El Greco heeft dezelfde compositie weer gebruikt voor één van zijn mooiste schilderijen, dat nu in het Prado in Madrid hangt. Maar Piet Gerrits heeft zich aangesloten bij de terughoudendheid van de eerste eeuwen wat betreft het afbeelden van de Vader. Op een van de mozaïeken in de San Vitale in Ravenna is het offer van Izaak te zien. Uit een wolk komt een hand die Abraham er van weerhoudt zijn zoon te offeren.

Die terughoudendheid, de afbeelding van de wolk midden op het mozaïek van de absis, past bij de schroom die een theoloog als Thomas van Aquino heeft, wanneer hij over God spreekt. Ton citeert, zoals hij hem noemt, de Aquinaat, herhaaldelijk en terecht. Thomas heeft op verzoek van paus Urbanus IV de teksten voor het feest van Sacramentsdag samengesteld. Thema's die voorkomen in de theologie van Thomas keren terug in de litanie. Ton verwijst naar teksten van Thomas die meer liturgisch, spiritueel van aard zijn en naar teksten die meer theologisch van aard zijn. Een tekst van Thomas uit zijn vroege

werk brengt beide aspecten samen en is voor mij een van de sleutelteksten om Thomas te begrijpen.

'... wanneer wij naar God toe gaan op de weg van de verwijdering, ontkennen we eerst van hem lichamelijke zaken en vervolgens ook de intellectuele, zoals die in schepselen worden gevonden, bijvoorbeeld goedheid en wijsheid. En dan blijft hij enkel in ons begrip omdat hij is en niets meer; vandaar is hij in een zekere verwarring. Tenslotte verwijderen we van hem zelfs dit zijn, zoals dat in schepselen is, en dan blijft hij over in een zekere duisternis van on-weten, volgens welk on-weten, voor zover dit behoort tot ons op weg zijn, wij het hoogst mogelijk met God verbonden zijn, zoals Dionysius zegt. En dit is die wolk waarin God wordt gezegd te wonen.' (*Scriptum*, I, dist. 8 q.1. a 1a 4m)

God woont in een wolk van niet-weten. Thomas van Aquino verwoordt hier in alle scherpte wat Paulus beeldend beschrijft in zijn eerste brief aan de Korinthiërs: 'Nu kijken we nog in een spiegel, we zien raadselachtige dingen, maar straks zien we van aangezicht tot aangezicht' (1 Kor 13, 12). Thomas zinspeelt hier op het onderscheid tussen 'onderweg' (*in via*) en 'thuisgekomen' (*in patria*), dat hoort in het denken over ons leven als een levensweg met een doel. De 'spiegel met raadselachtige dingen' van Paulus vertaalt Thomas met 'duisternis van on-weten' (*tenebra ignorantiae*), waarmee hij het tekortschieten van onze begrippen en categorieën voor ons denken en spreken over God aangeeft.

Slot

In de pastorie van deze kerk heb ik mijn proefschrift afgerond. Toon Rabou was op vakantie en ik mocht op het huis passen. Ik was toen bezig met het laatste hoofdstuk te herzien en de conclusies te trekken. De vraag waar het in mijn proefschrift om ging was of de metaforen, de meerdere beelden die het Tweede Vaticaans Concilie gebruikte voor het spreken over de Kerk, centrale elementen konden zijn in een ecclesiologie. Ik was begonnen met een positieve antwoord, maar merkte al gauw dat het ingewikkelder lag.

Metaforen kunnen wel het materiaal aan leveren maar er moet een ander conceptueel kader zijn om te beoordelen welke uitleg past en welke niet.

Metaforen kunnen concepten niet vervangen, maar kunnen wel dienen om die concepten rijke inhoud te geven, om associaties die concepten oproepen te corrigeren, om onvermoede aspecten te belichten. Gaandeweg heb ik ontdekt dat wat beeldende woorden kunnen, ook geschilderde en gebeeldhouwde beelden kunnen. Deze kerk heeft daar aan bijgedragen.

Ton van Eijk heeft net iets gezegd over zijn ontdekking dat theologie óók beoefend kan worden door bezig te zijn met beelden, door te zoeken naar waar ze vandaan komen en welke betekenis ze hebben gekregen voor de eucharistie die in de kerk wordt gevierd. Hij heeft ook een opmerking gemaakt over de taal van de liturgie als de primaire taal voor wie systematisch over het geloof nadenkt en schrijft. Hij zegt het niet expliciet maar zijn boek is een mooi voorbeeld van het serieus nemen van een oud gezegde in de kerk: *lex orandi, lex credendi*, de wet van het bidden is de wet van het geloven (je gelooft zoals je bidt). En dat is nog een reden waarom dit boek in deze kerk wordt gepresenteerd.

Op Christus geënte vroomheid baant weg naar elkaar

Interview met dr. Klaas van der Zwaag, journalist en theoloog

Geert van Dartel

Meer dan dertig jaar schrijft theoloog en journalist dr. Klaas van der Zwaag voor het Reformatorisch Dagblad artikelen over religie en kerk. Geworteld in de bevindelijke stroming van het Nederlandse protestantisme ontwikkelde hij een grote belangstelling voor de Katholieke Kerk én voor de Doperse beweging. In de loop der jaren sprak hij vele katholieke en doperse theologen, bisschoppen en kerkleiders en las hun theologische werken. De herdenking van 500 jaar Reformatie was bij uitstek het moment om deze jarenlange studie vrucht te laten dragen in een publicatie. Het werd een omvangrijk werk in twee delen van in totaal ruim 1700 pagina's. In zijn woonplaats Barneveld spreken we elkaar uitvoerig over zijn liefde voor het erfgoed van de Reformatie en het dubbele geding waarin de Reformatie in de 16^e eeuw spoedig verzeild raakte en dat nog steeds voortgaat.

'Ik ben zelf opgegroeid in de reformatorische traditie. De Kerk van de reformatie is oneindig versplinterd en dat gaat maar door. Maar het erfgoed van de reformatie is mij lief. Luther, Calvijn. De herdenking van de Reformatie wordt al lang voorbereid. In Duitsland is men er al 10 jaar mee bezig. Je kunt natuurlijk de *drie sola's* herhalen en alle aandacht op Luther richten. Dan ga je repeteren wat er

Klaas van der Zwaag

gebeurd is. We zijn 5 eeuwen verder en er zijn nieuwe uitdagingen. Bovendien is er het gegeven van de wereldwijd sterk groeiende evangelische beweging. De vraag die ik mijn boek wilde behandelen is: hoe staat de Reformatie er nu voor in het licht van de tegenstellingen uit de 16^e eeuw en de huidige context. Hoe meer je de Reformatie bestudeert, des te meer kom je het dubbele debat tegen dat de Reformatie voert met enerzijds de Kerk van Rome en anderzijds de Doperse Beweging. Vaak wordt vergeten dat niet alleen Rome gold als de tegenstander van de Reformatie. Zodra de Reformatie een feit is, krijg je ook die andere tegenstander te zien die stelt dat de Reformatie van Luther en Calvijn halfslachtig was. dat de hervormers aan de leiband van de staat lopen en dat ze te weinig oog hebben voor de heiliging. Vanuit dat dubbele debat wilde ik het eigene van de Reformatie belichten. Daarbij gaat het niet alleen om het verleden, maar juist ook om het heden en de toekomst van de Kerk.'

De Reformatie in de 16^e eeuw was volgens u meer dan nodig. De kritiek van Luther op de Katholieke Kerk van zijn tijd onderschrijft u nog steeds. De Kerk was in een crisis en de Reformatie had het karakter van een veelsoortige bevrijding. Is het niet bijzonder dat deze beweging ontsprong aan een persoonlijke worsteling met het geloof van een eenvoudige monnik?

'De behoefte aan zekerheid voerde in die tijd mensen naar het klooster. Luther kwam tot de ontdekking dat dat niet werkte. Zijn aanvechting werd zelfs zo groot, dat hij God begon te haten. Ondanks de eindeloze boetedoening vond hij nooit de rust. Dat was een zware last op zijn rug totdat hij ontdekte dat God in Christus een barmhartige Vader is, die vergeeft. Dat gaf een geweldige bevrijding, een geestelijke bevrijding van de werkheiligheid. Dat zie ik als de oorsprong van de Reformatie. Luther heeft voor de gewone gelovige de weg naar het heil mogelijk gemaakt. Iedere gelovige heeft vrij toegang tot God. Die toegang kan door niemand worden geblokkeerd. Luther handhaafde het evenwicht tussen objectieve en het subjectieve, het heil in Christus *pro nobis* en *in nobis*. Maar in de Lutherse traditie kan het evenwicht tussen Woord en Geest teloor gaan. Wie alleen het Woord voldoende vindt, wordt eenzijdig. In het geding met de Katholieke Kerk gaat het ook om balans en evenwicht. De drie sola's (*sola scriptura*, *sola gratia* en *sola fide*) zijn onopgeefbaar, maar we moeten ze ook in de context van de 16^e eeuw verstaan. De sola's zijn gericht tegen een commercialisering van het heil. Ik begrijp de

kritiek van katholieken ook wel. Ze waren beducht voor die nadruk op die *sola's* alsof de ethiek er niet toe doet. De Reformatie heeft overigens de goede werken en de heiliging niet vergeten, maar beschouwt ze niet als oorzaak van de verzoening met God maar als een vrucht van het christelijk leven.'

50 jaar zijn katholieken en lutheranen met elkaar in dialoog over de vragen die ten grondslag liggen aan de verdeeldheid. Hoe beoordeelt u de nieuwe katholieke visie op Maarten Luther en de gegroeide overeenstemming?

'Luther stond eigenlijk nog niet zo ver af van de katholieke theologie. Dat blijkt uit zijn opvattingen over sacramenten, zijn opvatting over de Eucharistie, de biecht en het ambt. Sommigen vinden dat Luther met één been in de Katholieke Kerk is blijven staan. Met Calvijn komt het dan allemaal goed (lacht). Katholieken zien Luther vandaag als reform-katholiek die zich terecht keerde tegen een gedegenereerde kerk, die hij niet wilde verlaten, maar wilde hervormen. In het geding tussen Rome en Reformatie gaat het om de visie op de mens, op geloof, over de sacramenten en de visie op God. We vinden elkaar in de christologie en in het geloof in de Drie-ene God. Binnen dat gedeelde kader is een andere cultuur gegroeid. Ten diepste gaat het daarbij om een verschil in opvatting over de Kerk. De Katholieke Kerk verstaat zichzelf als sacramenteel heilsinstituut, bij de kerken van de Reformatie is het Woord constituerend voor de Kerk. Die verschillen zijn niet zo maar te overbruggen. Ik ben kritisch op een oecumene die streeft naar de grootste gemene deler. De overeenstemming over de rechtvaardigingsleer uit 1999 is een belangrijk resultaat, maar niet het laatste woord. Eerder is de op Christus geënte vroomheid het terrein waarop protestanten en katholieken elkaar kunnen vinden. De weg van de vroomheid is voor mij de weg van de oecumene. Instituties worden minder belangrijk, hoewel ze nodig blijven als dragers van een eeuwenlange traditie. Jongeren vinden elkaar steeds meer over de grenzen van instituten heen.'

Wat heeft het Tweede Vaticaans Concilie voor de toenadering tussen katholieken en protestanten betekend? Heeft Luther met Vaticanum II zijn concilie gekregen?

'Vaticanum II maakte een beweging terug naar de Bijbel en legde nadruk op het persoonlijk geloof. Dat zijn zaken die protestanten aan het hart gaan. Als Luther alle teksten van Vaticanum II gelezen had, zou hij verblijd zijn. Maar de polemicus Luther zou

zeker het debat gezocht hebben. Positief zijn de nadruk op het persoonlijk geloof in Christus en het belang van de H. Schrift. Dat zijn zaken waardoor men dichter bij het erfgoed van de Reformatie is gekomen.'

Is de kloof door de oecumenische dialogen verder gedicht?

'We moeten zoeken naar eenheid en verdeeldheid tegengaan. In deze tijd zijn christenen steeds meer een minderheid. Het secularisme vertoont anti-christelijke trekken. Laten we ons oriënteren op de Gemeenschap van de heiligen, een belangrijk aspect van het Apostolicum. Dat is niet zo maar een theologische hobby, het bepaalt de kern van je christen-zijn. Christen ben je niet in je eentje. Het streven naar het herstel van de zichtbare eenheid in één institutioneel verband werkt al twintig jaar niet meer. Als je twee kerken samenvoegt, krijg je er een derde bij. Beter is het bij je eigen kerk te blijven en van daaruit de oecumenische gezindheid naar de ander te bevorderen. De vraag waar het om gaat is: 'wat dunkt u van Christus?' Ons heil hangt af van de mate waarin we ons op Christus hebben gericht. Christus is natuurlijk niet in het luchtledige, maar verschijnt aan ons in de verkondiging van het Woord, maar ook in de bemiddeling van de kerken en van de traditie. Daar zou het gesprek over moeten gaan. Dan moet je de vraag stellen: maakt het wat uit dat Christus in mijn kerk op een andere manier wordt overgeleverd dan in jouw kerk? De katholieken hechten aan de liturgisch-sacramentele bemiddeling, de doperse beweging legt de nadruk op de Geest en de persoonlijke ervaring.'

U gaat niet zover als prof. Bram van de Beek die de Protestantse Kerk in Nederland oproept om de eenheid van de Katholieke Kerk te herstellen?

'Ik vind dat hij te gemakkelijk de knelpunten over Ambt, Kerk en Eucharistie relateert. Ook de kardinalen Müller en Kasper stellen dat er punten zijn waarover we nog verder moeten praten. We zijn nog niet tot overeenstemming gekomen. Maar Van de Beek weet het vaak prikkelend te zeggen. Denk aan de uitspraak: als Luther in deze tijd geleefd had, zou het niet tot een schisma gekomen zijn. Paus Franciscus zou Luther in ieder geval niet geëxcommuniceerd hebben.'

Verwacht u dat paus Franciscus Luther rehabiliteert en waarom is dat belangrijk?

'Je weet het met deze paus nooit. Je mag blij wezen dat het Vaticaan de intenties van Luther respecteert en al vijftig jaar positief over Luther spreekt. Hij is geëxcommuniceerd hoewel hij het Evangelie wilde brengen in al zijn eenvoud. De Katholieke Kerk hoeft en kan Luther niet rehabiliteren. Maar stel je voor dat het zou gebeuren. Misschien krijgt de paus dan van veel anderen weer kritiek. Voor hen blijft Luther een rebel.'

Hoe doe je recht aan Luther?

'Luther is een vat vol tegenstrijdigheden. Aanvankelijk dacht hij dat de paus wel naar hem zou luisteren. Dan slaat de voorzichtige hoop om in radicale afwijzing. Luther noemt hem zelfs de Antichrist. Ik volg Luther ook niet in alles. Zijn opmerkingen over joden bijvoorbeeld kan ik niet goedkeuren. Dan wat de paus betreft. Als protestant heb ik er moeite mee dat een persoon zo'n verheven functie heeft in de kerk en namens de kerk kan spreken. Maar ik heb wel respect voor de functie van de paus als dienaar van de eenheid. Er zijn zoveel tegenstellingen in de kerk. Dat er iemand is die werkt voor de eenheid, is niet anti-reformatorisch. Een dienst van de eenheid is goed, maar dan zonder goddelijke trekken.'

Behalve uw interesse in de katholieke theologie valt mij uw sympathie op voor de radicale reformatie ofwel de doperse beweging. U trekt een lange lijn vanaf de wederdopers uit de 16^e eeuw tot aan de opwekkingsbewegingen in de 19^e en 20^e eeuw.

'Verschillende auteurs spreken over een evangelisch-charismatische geloofshype waarin de nadruk ligt op de werking van de Geest, discipelschap en navolging. Dat is iets wat verschillende bewegingen kan omvatten. Een figuur als Montanus in de eerste eeuw was heel anders dan een puritein uit de 17^e eeuw. Het gaat erom dat geloof niet alleen een zaak is van het hoofd, maar ook van het hart, niet alleen theologie, maar ook praktijk. Authentieke vroomheid gaat niet op in het instituut, het belijden van een leer of het onderschrijven van een credo. Het moet echt zichtbaar en voelbaar zijn als uitdrukking van een ervaring. Ik heb deze beweging beschreven als een vroomheidsbeweging door de eeuwen heen. Het gaat daarin om de innerlijkheid die de hele mens raakt. Vroomheid staat tegenover een puur uitwendig kerkklidmaatschap of tegenover een nominaal of verburgerlijkt christendom. Het dopers christendom zal er altijd zijn als een correctie op

het institutionele christendom, vergelijkbaar met de ordes en congregaties in de Katholieke Kerk. Er is altijd een spanning tussen charisma en instituut en er zijn steeds mensen nodig die anderen weer wakker schudden. Ik heb daar een ontwikkeling in doorgemaakt. Eerst dacht ik: ze zijn spiritualistisch, ze slaan door. Later ontdekte ik dat ze toch een kern van waarheid hebben. Ik ben ze steeds meer gaan waarderen. Je hebt beide nodig. Doperse bewegingen beginnen zo maar weer opnieuw. Ook vandaag.'

Hoe komt het dat de doperse stromingen niet binnen de reformatorische kerken konden worden geïntegreerd? Hebben de vorsten de Reformatie gekaapt?

'Luther had de vorsten nodig om de Reformatie ingang te doen vinden. Dat hoeft niet verkeerd te zijn. Je mag de hulp van de overheid inroepen om het Evangelie beter ingang te doen vinden. Dat hoeft niet perse met macht van doen te hebben. Maar dopers hebben terecht een punt van kritiek op een te groot leunen op de overheid. Hoe bewaar je dan het authentieke karakter van het geloof. Dan dreigt het gevaar van verburgerlijking. Ik pleit voor eerherstel van de doperse beweging, omdat ze vervolgd werden. Ook mijn vader was een mennist, een volgeling van Menno Simons. Zij leefden voor wat ze geloofden. Een belangrijk punt van geschil was de kinderdoop. Vandaag ligt dat niet meer zo scherp. Ook de voorstanders van de volwassendoop zeggen dat God al eerder begonnen is. Er is weliswaar nog geen erkenning van, maar wel meer waardering voor de kinderdoop. Aanhangers van de kinderdoop zien in dat je er met gedoopt zijn nog niet bent. De doop is het begin van een levenslang groeiproces in de relatie met Christus.'

Is het geschil over de kinderdoop het enige breekpunt in het geding tussen de Reformatie en de doperse beweging?

'Ook de opvatting over de Kerk is een belangrijk punt van discussie. Dopers en baptisten zien de kerk als een vrijwillige gemeenschap. Je sluit met elkaar en met God een verbond. Bij katholieken en protestanten is de kerk een gegevenheid die al eeuwenlang bestaat. Je kunt niet zo maar een kerk stichten. Die is er al. We kunnen wel veel leren van de doperse beweging. Het is een gemeenschap van overtuigde gelovigen met een sterke persoonlijke beleving.'

De Anglicaanse theoloog Allister McGrath voorspelde enkele jaren geleden het einde van het historisch protestantisme. Het laatste hoofdstuk van uw boek gaat over het Reformatorisch verlangen naar een charismatische kerk. Is dat uw antwoord op de stelling van McGrath?

Over de titel van dat slothoofdstuk is goed nagedacht. Je wilt reformatorisch zijn en het charismatisch gedachtegoed integreren. Dat sluit goed aan bij McGrath. In de Anglicaanse kerk is die integratie goed gelukt. In de Katholieke Kerk zien we dezelfde beweging. De Charismatische beweging bestaat 50 jaar. De charismatische vernieuwing wordt in de Katholieke Kerk zeer gewaardeerd. De beweging houdt vast aan de hiërarchie, maar juicht de versterking van de lekenvroomheid toe. Het is een mooie verbinding tussen charisma en instituut. Zo hoop ik ook op de vernieuwing van de reformatorische kerken. Niet door het fuseren van instituten, maar door een charismatische vernieuwing in de kracht van de Geest.

Reformatie vandaag

500 jaar Hervorming in de context van het debat met Rome en nieuwe vormen van doperse radicaliteit

dr. Klaas van der Zwaag

Genre: Theologie

ISBN: 9789402902792

Druk: 1e druk

Pagina's: 1740

Uitgeverij De Banier

Bezoek de website

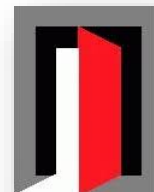

Na 500 jaar Reformatie: Wat is er door de oecumene bereikt, hoe gaan we verder?

De Reformatieherdenking is veelal gericht op het verleden. Zo niet in het Noorden van het land waar het bisdom Groningen-Leeuwarden, de provinciale raden van kerken van het Noorden en de Katholieke Vereniging voor Oecumene deze herdenking juist wilden aangrijpen om vooruit te kijken, naar de oecumene van morgen.

Op 14 juni 2017 vond in het kerkgebouw Trinitatis van de Protestantse Gemeente van Heerenveen een symposium plaats. Hieronder publiceren we enkele bijdragen van dit symposium.

Van conflict naar gemeenschap

Karin van den Broeke

In het kader van de viering van 500 jaar reformatie in 2017 kwamen de Lutherse Wereldfederatie en de Pauselijke Raad ter bevordering van de christelijke eenheid tot een gezamenlijk document, dat de fraaie titel 'van conflict naar gemeenschap' heeft. Een fraaie titel, want hij verwoordt het diepe verlangen van velen naar het zijn van een wereldwijde christelijke gemeenschap, aan verdeeldheid voorbij.

In Nederland hebben we geworsteld met de terminologie. Wat doen we in 2017? Gedenken we de reformatie of vieren we die? Als Protestantse Kerk in Nederland leggen we de nadruk op het woord 'vieren': we vieren de brede beweging van kerkvernieuwing. De reformatie bracht het protestantisme voort, hervormde ook de Rooms-Katholieke Kerk en had veel invloed op het maatschappelijk leven.

In die aarzeling rond de terminologie schuilt echter ook iets van verlegenheid, net als in de titel 'van conflict naar gemeenschap'. Beiden bepalen ons bij de pijn om verdeeldheid die er ook is. Aan het conflict kunnen we ook niet zomaar voorbijgaan. Het is de pijn van Luther en veel van zijn tijdgenoten die de kerk bevroegen op haar oorspronkelijke roeping en die zich vervolgens niet meer veilig wisten. Het is de pijn om de beeldenstorm die daarna ontstond, waarin kerkgebouwen 'gezuiverd' werden met een radicaliteit die niet-protestanten door het hart sneed en die vele kunstwerken verloren deed gaan. Het is de pijn waar we nog altijd sporen van herkennen. De toon waarop sommigen aan protestantse zijde met afkeer spreken over 'roomse poespas' is kwetsend voor Rooms-Katholieken. Omgekeerd wordt aan protestantse zijde de pijn gevoeld van het feit dat er weliswaar dooperkenning is, maar dat verschil in visie op het ambt het gezamenlijk delen van brood en wijn in de weg staat. Lutheranen en Rooms-Katholieken bevinden zich in een proces 'from conflict to communion', maar dat is nog altijd geen 'full communion'. En

de gereformeerde traditie staat op nog iets meer afstand van dit proces van toegroeien naar meer eenheid.

Als ik kijk hoe het mij in mijn eigen kerkelijk leven vergaan is, dan herken ik vreugde en teleurstelling in de oecumene. Voor mij waren de jaren '80 jaren waarin ik de oecumene zag bloeien. In Nederland deden veel gemeenten en parochies mee met het conciliair proces van de Wereldraad. Er was vreugde om het BEM-rapport dat vanuit de Wereldraad verscheen: een rapport met een uitgebreide verkenning op het terrein van Baptism, Eucharist and Ministry, waarin perspectieven op de weg van meer eenheid geschilderd werden. Als protestanten vonden we dat we op het terrein van liturgie veel konden leren van Rooms-Katholieken. Omgekeerd hoorde ik Rooms-Katholieke pastores zeggen dat ze blij waren met de wijze waarop protestanten hen hielpen om het Woord echt te bestuderen en tot spreken te laten komen. Toch zag ik de jaren daarna ook teleurstelling op veel plaatsen, omdat het blijvend niet mogelijk bleek om gezamenlijk eucharistie te vieren.

De Protestantse Kerk in Nederland is een kerk op nationaal niveau. Dat maakt dat gesprekken met de Rooms-Katholieke partners altijd ongelijksoortig zijn. Plezierig is het om te merken hoe hartelijk wel de omgang is. Dat mgr. Hans van den Hende ervoor koos om bij de start van het reformatiejaar, op 31 oktober 2016, in Nederland te zijn, en niet in Lund, is door de Protestantse Kerk in Nederland buitengewoon gewaardeerd. Het was een mooie opmaat voor een viering op 31 oktober 2017 te spreken over de gezamenlijke missie die wij ervaren voor de tijd die voor ons ligt.

Voor de tijd die voor ons ligt hoop ik dat we, in Nederland en wereldwijd, blijven toegroeien naar meer eenheid. Met de kracht van beider tradities. De contextuele inbreng van eigen taal en liedcultuur die eigen is aan het protestantisme. Het gevoel voor bewaren van eenheid en het bewaken van het 'kritisch tegenover' dat juist ook in traditie besloten kan liggen als kostbare gegevens in het Rooms-Katholicisme. Het gedeelde besef dat Christus het hoofd is waaraan wij te gehoorzamen hebben en waaraan wij ons moreel dienen te scherp. En tegelijkertijd het besef dat wij de genade waarover Luther spreekt allen nodig hebben. En tenslotte het 'priesterschap aller gelovigen' uit de protestantse

traditie, dat de waarde van onafhankelijkheid, van 'niemands knecht, aller dienaar', aanreikt.

In seculariserend Nederland hebben kerken een gezamenlijke missie waar het gaat om vertellen van Bijbelse verhaal. Op het terrein van diaconaat vinden kerken elkaar meer en meer in een gezamenlijke agenda.

Moge het zo zijn dat komende jubilea met steeds meer vreugde om groeiende erkenning en herkenning gevierd worden in een wereld waarin de bevrijdende kracht van het evangelie ervaren en gedeeld wordt.

“Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede”

Oecumene in het Noorden anno nu

Ds. Margaritha R. Veen

Welkom allemaal op deze bijzondere middag waarin wij 500 jaar Reformatie gedenken. In dit gedenken heeft de Raad van Kerken Fryslân ervoor gekozen om de eenheid en de gemeenschappelijkheid te benadrukken tussen de verschillende christelijke tradities. Het voelt voor mij ook als een feestelijke middag. Ook om met elkaar te delen wat er oecumenisch gezien mogelijk is.

Wil dat zeggen dat ik geen oog wil hebben voor de verschillen? Wil dat zeggen dat ik geen ervaringen hebben met de verdeeldheid? Of wil dat zeggen dat we in Friesland door de jaren heen hebben ervaren welke wegen we met elkaar kunnen bewandelen.

In het volgende wil ik u graag meenemen in de organisatiestructuur en werkwijze van de Raad van Kerken Fryslân en de focus op het concept voor een Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede.

I Oecumene in Friesland

1 Locale Raden van Kerken in Fryslân

In de provincie zelf zijn er momenteel zo'n 28 lokale raden van kerken of oecumenische werkgemeenschappen.

2 Raad van Kerken Fryslân

Momenteel bestaat de RvK Fryslân uit 5 kerken: het Leger des Heils, de Doopsgezinden, de Vrije Evangelische Gemeente, de Rooms Katholieke Kerk, de Protestantse Kerk in Nederland met daarin ook de Lutherse Kerk in Nederland. Naast de lidkerken kent de Friese Raad van Kerken adviseurs. Zo zijn er bij de vergaderingen van de Raad van Kerken

Fryslân adviseurs aanwezig, zoals van Solidair Fryslân, de Armke Kant Fryslân, Omrop Fryslân.

3 Activiteiten Raad van Kerken Fryslân

a Vergaderingen

De Raad van Kerken Fryslân komt zes keer per jaar samen in haar vergadering. Naast deze vergadering zijn er andere momenten die door de Raad van Kerken Fryslân worden georganiseerd, zoals de Jaarvergadering. Dit is een vergadering waarbij de lokale raden van kerken en de Friese Raad samenkomen samen met belangstellenden. Het afgelopen jaar was tijdens de jaarvergadering de start van de Pelgrimage van Gerechtigheid & Vrede. In dat kader heeft de Friese Raad gemeend oog te hebben voor de mensen die leven in armoede in de Friese provincie. De jaarvergadering is ook de plaats waar de lokale raden van kerken delen van hun reilen en zeilen. In april bleek hoeveel er in onze provincie oecumenisch wordt opgepakt, zoals oecumenische vieringen, soms maandelijks zoals in Oosterwolde, of de aandacht voor de Vredesweek in oecumenisch verband. Dit geldt ook voor de Week van Gebed voor Eenheid. En Heerenveen kent zowaar een oecumenisch ontbijt voor alle voorgangers uit die stad.

b Oecumenische Friese Kerkendag

Eens in de vier jaar organiseert de Raad van Kerken Fryslân een Oecumenische Provinciale Kerkendag. Dit is een gewoonte geworden sinds Simmer 2000. In 2020 zien we uit naar de 6^e provinciale kerkendag ergens in de provincie.

c Actualiteit

De raad wil ook oog houden voor actuele activiteiten. Ook ziet zij uit naar het verstevigen van netwerken. In het najaar van 2015 was er zo een bijzonder gesprek met de toenmalige bisschop De Korte samen met de Provinciale Raad van Kerken Groningen-Drenthe.

d Nieuwe activiteiten

In het afgelopen jaar hebben we ook nieuwe keuzen gemaakt. Vooral een keus om als Raad van Kerken hopelijk niet enkel te vergaderen, maar ook zelf op pad te zijn. Daarom is er dit jaar voor het eerst een provinciale viering geweest in het kader van de Week van Gebed voor Eenheid. Deze viering heeft de Raad van Kerken Fryslân samen met de lokale

Raad van Kerken Burgum georganiseerd. We kijken terug op een inspirerende viering. Dat maakt dat ook tijdens de Week van Gebed voor Eenheid in januari 2018 een nieuwe provinciale viering wordt georganiseerd. De plaats van die samenkomst is nog niet bekend, maar de Raad van Kerken Fryslân dacht zelf aan Sneek. Zoals gezegd is de Raad van Kerken Fryslân gestart met een Friese Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede waarover verderop meer.

II Werkwijze of methode van de Oecumene in Friesland

Voor deze middag heb ik mij afgevraagd waardoor de oecumene in Friesland zich laat leiden. Gaat het in de Friese oecumene om mensen van goede wil en met elkaar plezier hebben om in vriendschap en verbondenheid vorm te geven aan oecumene?

1 Wederzijdse ontmoeting

In ieder geval hebben we mensen van goede wil, mensen met een hart voor oecumene en ook een prettige samenwerking in de provincie. In de Friese oecumene heb ik altijd een mooie nieuwsgierigheid ontmoet. Men is bereid om naar elkaar te luisteren en van elkaar te horen en misschien ook wel heel belangrijk, om het verhaal verder te brengen. Dat blijft een boeiende werkwijze die een ieder in zijn of haar eigen plaats zou kunnen ontwikkelen; ontmoetingen tussen kerken of geloofsgemeenschappen onderling. Daarin kan de vraag centraal staan: Wat heeft de ander u te vertellen? Of: Wat herkent u als een mooie praktijk van die ander? En daarom ook de vraag om na deze middag mee verder te gaan voor een ieder van ons op de oecumenische weg de vraag: Wie is het die u juist van harte zou willen uitnodigen om elkaar beter te leren kennen?

2 Agenda internationale oecumene

Ook is het goed te benoemen dat er in de provincie gericht op oecumene oog is voor de internationale oecumenische agenda. De Week van Gebed voor Eenheid is leidinggevend, maar ook het nieuwe concept van de Wereldraad van Kerken voor de komende jaren, de Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede.

3 Actualiteit

Ten derde ervaar ik binnen de Raad van Kerken Fryslân ook oog en oor voor de actuele situaties in onze provincie. Voor nu denk ik daarbij vooral aan de zorg voor de mensen die leven in armoede en 1 of de 6 kinderen die in Leeuwarden in armoede opgroeien. het aandachtspunt van de Friese Raad voor de Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede.

III Pelgrimage van Gerechtigheid & Vrede

1 Achtergrond en doelstelling

Op de 10^e Assemblee van de Wereldraad van Kerken in 2013 te Busan, Zuid Korea, hebben de lidkerken van de Wereldraad ingestemd met een nieuw concept voor de Wereldraad van Kerken; het concept van een Pelgrimage van Gerechtigheid & Vrede. Voorafgaande aan deze insteek was de 'Decade to Overcome Violence', een tienjarenplan om te komen tot wegen voorbij het geweld. De afsluitende conferentie van dit meerjarenplan was in 2012 in Kingston in Jamaica. Daar werd een nieuw concept van een 'rechtvaardige vrede' gepresenteerd als een nieuw paradigma voor de oecumene en een oecumenisch sociale ethiek.

De waarden van gerechtigheid en vrede hebben door de geschiedenis van de oecumenische beweging een belangrijke rol gespeeld. Niet in de eerste plaats om het Bijbelse visioen van Gods Koninkrijk van gerechtigheid en vrede voor een ieder. Maar ik denk ook aan 1937, de beginjaren van de moderne oecumene. In dat jaar was de tweede wereldconferentie van de *Life and Work Movement* in Oxford. Het was op die conferentie dat men een nieuwe methode presenteerde om ecclesiologie en de sociale ethiek met elkaar te blijven verbinden, juist in een samenleving waarin er een kloof was ontstaan tussen de kerk als instituut, de gelovigen en de sociaal ethische vragen in de samenleving van toen. O.a. een samenleving met de wonden van de Eerste Wereldoorlog, maar ook met de dreiging van het nazisme in het Duitsland van toen. Eén van de architecten van de Wereldraad. Dr. Joseph Oldham, presenteerde daarom een nieuwe oecumenische sociale ethiek die een beroep deed op de verantwoordelijkheid van christenen om de christelijke waarden gerelateerd aan het Evangelie van liefde en daarmee Gos aanwezigheid in het midden van de samenleving uit te dragen.

Ik vind het belangrijk de nadruk op het leven vanuit een oecumenische sociale ethiek als behorende bij de oecumenische familie te blijven benadrukken. Juist ook in het kader van het nieuwe concept van de Wereldraad van Kerken met een Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede. Hoewel het beeld kan bestaan dat oecumene vooral een beweging is van achter het bureau, laat m.i. de geschiedenis van de oecumenische beweging zien dat dit ook ging, of juist ging, om een beweging in de praktijk.

Ik denk aan de oprichting van het oecumenisch instituut Bossey, van de Wereldraad van Kerken, in 1947. Daar kwamen voor het eerst studenten bijeen die die verschrikkelijke Tweede Wereldoorlog hadden meegemaakt. Sommigen hadden in kampen gezeten, anderen waren juist de bezetter geweest. Niet enkel bij de Bijbelstudies, maar ook tijdens het schillen van de aardappelen of het samen leven als een oecumenische gemeenschap in Bossey ging het om met elkaar de verbinding te zoeken om verzoening en transformatie om vrede. Zo heb ik het in 1998 ook ervaren tijdens mijn tijd in het oecumenisch instituut van de Wereldraad. 'Wie ben ik?', dacht ik regelmatig toen ik mij destijds realiseerde dat ik één van de weinige studenten was die nog nooit een situatie van oorlog of geweld had meegemaakt. De meeste aanwezige studenten én docenten wel. Tijdens de colleges kwamen regelmatig verschillende contexten aan de orden waarin studenten opnieuw vertelden over hun geweldservaringen of eraan werden herinnerd. Het Evangelie te verstaan – of te vinden – in de verhalen van medestudenten en docenten die door alle ellende heen toch weer een weg van hoop en vertrouwen hebben ervaren, is voor mij een gave van Bossey geworden in het verstaan van de christelijke spiritualiteit. Ze hebben me geleerd de Bijbelverhalen niet enkel te verstaan in de context van de geschreven tijd, maar ze ook zien oplichten in mensen die leven in de samenleving vandaag. Dit noem ik een oecumenische spiritualiteit. Een spiritualiteit die gebaseerd is op het geloof dat er in deze oikoumene een weg (gaande) is van gerechtigheid en vrede voor een ieder.

Net terug van een tweeweekse oecumenische cursus in Berlijn moet ik denken aan prof. Dr. Dietrich Werner, de directeur van *Brot für die Welt*, de Duitse Kerk in Actie. Ook hij benadrukte dat de oecumene niet begon met het schrijven van artikelen, maar juist ook na de oorlogen met het oecumenisch opvangen van weeskinderen en vluchtelingen – er zijn voor de ander.

M.i. gaat het met een pelgrimage van gerechtigheid en vrede dan ook niet om een actieprogramma, maar om een weg die er ook is waar men kan zijn tot zegen voor elkaar; een weg van rechtvaardigheid en vrede. hoe die weg te gaan? Een theologische visie die mij aanspreekt is die van prof. Dr. Fernando Enns. Hij presenteert in zijn artikel "Walking Gently with Your God"¹ een spiritualiteit die gebaseerd op de theologie van de Duitse theologe Dorothee Sölle. Haar visie helpt volgens Enns om te komen tot een pelgrimage die niet alleen het element van 'wandelen' in zich heeft, maar juist richting geeft aan een spirituele pelgrimage met drie dimensies: 1. de *via positiva*, 2. de *via negativa* en 3. de *via transformativa*. Op die Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede zijn deze drie dimensies van belang volgens Fernando Enns. Hij beschrijft dit als volgt:

- De eerste dimensie, de *via positiva*, verwijst naar het vieren van de zegeningen van de Schepping. Het is die dimensie waarin mensen zegen mogen ervaren van het goede, waarmee het eerste boek van de Bijbel begint. Het verwijst naar Genesis 1: 31 waarin staat te lezen dat God zag dat het zeer goed was. Deze dimensie verwijst ook naar het geloofsvertrouwen dat een mensen zich geen zoekende wezens hoeven te voelen op de pelgrimage, maar dat zij zich juist vanaf het begin gevonden mogen weten, geborgen, in de relatie met God.
- De tweede dimensie, de *via negativa*, gaat om de bevrijding van macht en geweld. Daar waar men zich in de eerste dimensie gezegend en gevonden mocht weten, staat deze tweede dimensie voor de verwoesting ervan. In deze dimensie worde de pelgrims getrokken naar plaatsen van geweld en onrecht, plaatsen waar het godverlaten aanvoelt.
- De derde dimensie, de *via transformativa*, verwijst naar verzet. Juist om op de plaatsen van de wonden van de samenleving te komen, juist daar één te worden met Christus om als pelgrims kracht te ontvangen voor het verzet tegen onrecht

¹ Fernando Enns, "Walking Gently with Your God: The Ecumenical Pilgrimage of Justice and Peace – a New Direction for the Ecumenical Movement", in: Uta André, Benjamin Simon, Lars Röser-Israel (ed.), *Reforming Theology, Migrating Church, Transforming Society* (Hamburg: Missionshilfe Verlag, 2017), 239-247.

en geweld. Zo kan er op die plaatsen heling ontstaan door compassie en rechtvaardigheid.

Dit gaat niet om het invoeren van nieuwe actieplannen, maar om een geloofsleven met de levende God en de eenwording in Christus. De Friese Raad heeft ervoor gekozen om de armoede in onze provincie te zien als een wond in onze samenleving. In Nederland leeft 12% in armoede. In Leeuwarden gaat het om 16%. Ook in Noord-West Friesland en Noord-Oost Friesland ligt dat boven het gemiddelde. Hoe kunnen wij daar naast staan als mensen die geloven in een pelgrimage van gerechtigheid en vrede? dit maakt dat wij onze activiteiten van de Friese Raad ook daarmee willen verbinden.

2 Concrete vormgeving van de Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede

a Voorbeeld: Landelijke taakgroep Pelgrimage van Gerechtigheid & Vrede

Sinds 2014 is er een landelijke taakgroep van de Raad van Kerken Nederland voor de Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede. Eén van de speerpunten van de afgelopen jaren voor deze taakgroep, waar ikzelf ook deel van uitmaak, is de zgn. Walk of Peace. In 2015 was de eerste Walk of Peace in Den Haag en in 2016 in Enschede. Voor 2017 is er in verschillende steden een Walk of Peace. Vanuit de Raad van Kerken Fryslân wordt momenteel gewerkt aan een Walk of Peace in Leeuwarden op 21 september a.s..

b Voorbeeld: Kleinschalige Pelgrimages in de Friese dorpen

Als predikant in Achlum-Hitzum heb ik mede vormgegeven aan 'Een loop van de hoop'. Bij deze loop door het dorp stond de Pelgrimage met haar drie dimensies centraal. De loop begon in de kerk waar we stil stonden bij de zegeningen en de schoonheid van de schepping, vervolgens gingen wij op weg door het dorp naar een huis waar we stil stonden bij het verdriet en de wonden in de samenleving om vervolgens in een schuur verderop in stilte een kaars te ontsteken. Daarna ging de weg verder om mensen te ontmoeten in het dorps huis die wegen gaan of proberen te zoeken hoe er te kunnen zijn voor een ander in nood. Met andere woorden: de pelgrimage kan in het groot, maar ook in het klein aandacht krijgen.

IV Toekomst Raad van Kerken Fryslân

De Raad van Kerken Fryslân heeft ervoor gekozen geen raad te willen zijn die enkel vergadert. We hopen ook zelf een weg te gaan geïnspireerd door spiritualiteit en oog voor de sociaal ethische vragen in onze samenleving waarbij het gaat om de zorg om onze naaste. Vandaar de start met een jaarlijks provinciale viering in de Week van Gebed voor Eenheid.

De Raad van Kerken Fryslân heeft de keus gemaakt ook zelf een Pelgrimage van Gerechtigheid en Vrede te willen gaan en deze niet te presenteren als een leuk idee voor uw raad of achterban. Natuurlijk zien we er naar uit om deze pelgrimage met zoveel mogelijk van u te gaan. Wij willen u daarom ook graag uitnodigen voor een Walk of Peace in Leeuwarden op donderdag 21 september a.s. In deze Walk ook juist de verbinding aangaan met mensen die zich in wijken van Leeuwarden betrokken zijn met hem en haar die leven in armoede. Als raad willen wij in ieder geval in gesprek gaan met mensen die leven in armoede of organisaties die daarmee hebben te maken, ook om te horen en uit te werken wat de kerken daarin voor rol kunnen spelen of blijven spelen.

Wij zien er naar uit om aan te sluiten bij bestaande initiatieven. Alle jongeren willen we graag uitnodigen voor een internationale pelgrimage door mee te gaan naar de Europese jongerenontmoeting van Taizé in Bazel. We gaan er vanuit dat de spiritualiteit van Taizé goed aansluit bij de pelgrimage. Ook de broeders van Taizé hebben oog voor de wonden in de samenleving en willen juist in Bazel ook het belang van die eenheid van gerechtigheid en vrede ook, of juist, in Europa benadrukken om samen te komen op dit drielandenpunt van Zwitserland, Frankrijk en Duitsland.

Pastor Pascal Huiting en ikzelf hebben aangegeven in ieder geval als leiding mee te gaan.

Literatuur

Fernando Enns, "Walking Gently with Your God: The Ecumenical Pilgrimage of Justice and Peace – a New Direction for the Ecumenical Movement", in: Uta Andréé, Benjamin Simon, Lars Röser-Israel (ed.), *Reforming Theology, Migrating Church, Transforming Society* (Hamburg: Missionshilfe Verlag, 2017), 239-247.

Leader Guide. "Preparing for a pilgrimage of justice and peace." A Guide for Parishes, Missions and Ministries, World Council of Churches Publications. Zie ook: http://www.raadvankerken.nl/pagina/4092/bijeenkomsten_rond_pelgrimage

Uit de zijde van de Heer

Geert van Dartel

Inleiding

Op Goede Vrijdag las ik een bekende tekst van Johannes Chrysostomus (345-407). Hierin legt deze kerkvader en aartsbisschop van Constantinopel uit de 4^e eeuw uit hoe we de kracht van het bloed van Christus kunnen leren kennen. Verhalen uit het Oude en Nieuwe Testament verwijzen naar elkaar. Het teken van het bloed van het lam op de deurposten (vgl. Ex. 12) is een voorafbeelding (typologie) van het reddende bloed van Christus. En dan vraagt Chrysostomus: 'Wilt u dan eens nagaan waar dat bloed voor het eerst gevloeid heeft en uit welke bron het gestroomd heeft?' Eerst is het aan het kruis verschenen; de zijde van Christus vormde het begin. Zie het Johannes evangelie: 'toen Jezus gestorven was en nog aan het kruis hing, kwam een soldaat naderbij, doorstak met zijn lans de zijde en daaruit vloeide water en bloed (vgl. Joh. 19,34). Het ene is symbool voor het doopsel, het andere voor het eucharistisch sacrament.' Op het doopsel en de Eucharistie is de Kerk van alle eeuwen gegrondvest: door de wedergeboorte van het bad en de vernieuwing van de heilige Geest, namelijk uit het doopsel en de eucharistische geheimen, die kennelijk beide uit de zijde voortgekomen zijn. Uit zijn zijde heeft Christus dus de Kerk opgebouwd, zoals uit de zijde van Adam zijn vrouw Eva is voortgebracht.'

Doop en Eucharistie zijn de wezenskenmerken van de christelijke gemeenschap. Het zijn de zichtbare tekenen van de Kerk van alle eeuwen, die het leven van de christen dragen en vernieuwen. Het is belangrijk om goed in gedachten te houden waar en wie de bron daarvan is.

Als we dit fundamentele gegeven een moment op ons laten inwerken zal misschien ook bij u de vraag opkomen hoe het toch mogelijk is dat juist over deze wezenskenmerken

van de christelijke gemeenschap onmin en onenigheid is ontstaan. De geschiedenis van het christendom leert helaas dat er weinig zaken zijn waarover geen verschillen van opvatting zijn ontstaan waarover vervolgens hartstochtelijk is gedebatteerd en gestreden. Dit ging ook gepaard met geweld.

Het geding over de grote sacramenten van de Kerk is relatief laat ontstaan. In de eerste vijf eeuwen gingen theologische debatten over de relatie tussen God en mens in Christus, over Maria, over de verhoudingen binnen de Drieëne God. Uit die theologische worstelingen is de oecumenische geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel (381) voortgekomen die tot vandaag een gezamenlijk en breed gedragen fundament is voor de verwoording van wat wij geloven. Dus geheel onnuttig zijn hartstochtelijke debatten allerminst, zolang er tenminste geen geweld gebruikt wordt. Het hoort er ook wel bij. Maar simpel is het nooit.

De verwoording van de inhoud van het geloof in de Drieëne God is veel ouder dan de uitwerking van de opvatting en de leer over de Kerk en de sacramenten. Hoewel er in het eerste millennium door kerkvaders veel over de Kerk en sacramenten gesproken werd, gebeurde de doctrinaire uitwerking in de loop van het tweede millennium. Vooral binnen het Westers christendom ontstond over de betekenis van Kerk en sacramenten strijd en onenigheid.

Kinderen van de Reformatie en de Contra-Reformatie

Dit jaar herdenken en vieren we 500 jaar Reformatie. Dat is ook de reden dat we vandaag hier in Heerenveen in de kerk van de Drie-eenheid bij elkaar zijn om de balans op te maken van de voortgang in het oecumenisch proces en vooruit te blikken. Herdenken en/of vieren? U zult meegekregen hebben dat katholieken meer moeite hebben met het vieren van de Reformatie van de 16^e eeuw dan protestanten omdat katholieken bij Reformatie onmiddellijk denken aan de breuk in de Kerk. Voor protestanten is er reden tot vieren omdat zij Reformatie zien als een nieuw begin van de Kerk vanuit het hart van het Evangelie, bevrijd uit een knellende opvatting van Kerk en sacrament.

Wij, christenen in Nederland zijn kinderen van de Reformatie en de Contra-Reformatie van de 16^e eeuw, zij het dan van de 20^e generatie (als we voor iedere nieuwe generatie 25 jaar

nemen). Het is nog maar de vraag of wij in de 21^e eeuw de essentie van het theologisch en politiek gevecht van Luther en de zijnen met Rome, maar ook het gevecht dat al snel binnen die beweging zelf ontstond, kunnen na voltrekken. Daarvoor is studie nodig van die tijd en van de personen die geschiedenis geschreven hebben. En dat kan ik u aanbevelen omdat het hoogst interessant is en inzicht geeft in de historische en theologische achtergronden van onze tijd. Momenteel lees ik het magnum opus van RD journalist Klaas van der Zwaag 'Reformatie vandaag'. In twee kloeke delen van ieder meer dan 800 pagina's brengt Van der Zwaag het dubbele geding van de Reformatie met enerzijds Rome en anderzijds de doperse beweging minutieus, encyclopedisch bijna, in kaart. Het primaire geding van Luther met Rome betrof de rol en betekenis van de Kerk, bedienaren en sacramenten in de bemiddeling van het heil. Wie de stellingen van Luther uit 1517, bedoeld voor een dispuut om de zaken in de Kerk weer op orde te krijgen, leest, zal ze niet alle 95 meteen begrijpen. Maar duidelijk zal wel zijn dat niemand in de Kerk zich te groot mag maken door zich een macht aan te meten die alleen God toekomt: de macht om schuld te vergeven, rechtvaardig te maken. Bij Luther is het Schriftprincipe van doorslaggevend belang. Geloof is geënt op de in de Schrift toegezegde belofte. En dat geloof alleen is grond voor vergeving en heil, omdat God barmhartig is. Daar kan niemand tussen komen. Het Concilie van Trente (1545-1563) heeft de katholieke opvatting over rechtvaardiging, Kerk, ambt en sacramenten duidelijk afgegrensd van de opvattingen van Luther en Calvijn. Daarmee werd voor eeuwen een scheidslijn binnen het Westers christendom vastgelegd die pas in de loop van de twintigste eeuw geleidelijk wordt overwonnen. Achteraf zeggen we dat toen de periode van het confessionalisme een aanvang nam. Een periode die tot aan het begin van de 20^e eeuw duurde.

Ook binnen de reformatie beweging werden de opvattingen van Maarten Luther al snel onder kritiek gesteld. Volgens de radicale reformatoren zoals Karlstadt, Thomas Müntzer en Menno Simons bleef Luthers beweging halfweg steken zowel vanwege de verhouding tot het gezag van de overheid als in de opvatting over de betekenis van Kerk en sacramenten. Waar Luther en Calvijn, hoewel verschillend van elkaar, een ontwikkeling doormaakten in de richting van een nieuwe kerkorde waarin ambten en sacramenten hun plaats hebben en een goede verstandhouding met de overheid nagestreefd wordt, kiest de radicale reformatie of doperse beweging voor de vlucht naar voren waarbij de afstand

tot de staatsmacht en het persoonlijke, innerlijk beleefde geloof zonder dogma's en confessies de toetssteen wordt voor de ware christelijke gemeente. En in die ontwikkeling gebeurt er natuurlijk het een en ander met de opvatting van het ambt en de sacramenten van doop en eucharistie. Uit de radicale reformatie en opwekkingsbewegingen die daar in de loop ter tijd op gevolgd zijn, zijn weer nieuwe vormen van kerkelijke gemeenschappen gegroeid. In de contacten met baptisten en pinksterchristenen heb ik de afgelopen jaren ontdekt hoe veel betekenis er in die gemeenschappen aan wordt gehecht dat mensen persoonlijk tot geloof komen voordat zij gedoopt worden. Het persoonlijk tot geloof komen vind ik ook heel belangrijk, maar moet dat betekenen dat de kinderdoop geen doop zou zijn?

Deze vraag brengt ons bij de thema's die ik vanavond mag inleiden: hoe ver zijn we in de oecumenische toenadering weer tot elkaar gekomen als het gaat over Doop en Eucharistie? Voor ik daar echt op in ga, neem ik toch nog even een aanloop om de context wat verder in te kleuren.

Kinderen van de oecumenische beweging

We mogen ons gelukkig prijzen dat we niet alleen kinderen zijn van Reformatie en Contra-Reformatie, maar ook van de oecumenische beweging, zij het pas van de 2^e, 3^e of 4^e generatie. Het bijzondere van de oecumenische beweging is, dat het binnen een tijdspanne van zo'n 75 jaar gelukt is oude kloven en scherpe tegenstellingen in de leeropvattingen niet alleen te relativiseren maar deels ook te boven te komen. Dit was absoluut geen gemakkelijke weg. En de weg die voor ons ligt is dat ook niet. Het vergde en vergt moed, inzet, trouw, geestkracht en een groot geloof om stappen naar elkaar te zetten en op weg te gaan naar herstel van kerkgemeenschap.

Ik hoop dat u allemaal een beeld op het netvlies hebt van een oecumenische opening of doorbraak waardoor verhoudingen blijvend veranderden en een nieuw begin gemaakt kon worden. Sommigen van u zullen nu spontaan aan de geslaagde Kerkendag in Harlingen in oktober 2016 denken. Voor anderen zal het nog steeds paus Johannes XXIII zijn die de moed had kort na zijn uitverkiezing tot paus een nieuw concilie af te kondigen. Internationaal waren de ontmoeting van paus Paulus VI en patriarch Athenagoras in

Jeruzalem in 1964 en de ondertekening van de gemeenschappelijke verklaring over de rechtvaardigingsleer in Augsburg in 1999 door kardinaal Edward Idris Cassidy van de pauselijke Raad voor de Eenheid en dr. Ismael Noko, secretaris-generaal van de Lutherse Wereldfederatie belangrijke mijlpalen in de oecumene.

In Nederland kwam de oecumene in de jaren vijftig goed op gang. In 2007 maakte ik voor een bundel van de Raad van Kerken een interview met ds. Frits Mooi, oprichter en oud-secretaris van het Interkerkelijk Beraad van Noord-Nederland, die mij vertelde wat het betekende toen vanaf de tweede helft van de jaren vijftig gewone katholieken en protestanten elkaar in gesprekken over hun geloof konden ontmoeten. Dat was nieuw, bevrijdend en wekte grote verwachtingen. Deze prille oecumene had de warme steun van de Groningse bisschop Pieter Nierman. Maar de jaren vijftig, zestig en zeventig liggen al lang achter ons. In de studie *Katholiek leven in Noord-Nederland (1956-2006)* onder redactie van Tjebbe T. de Jong is ook een bijdrage opgenomen over oecumene, geschreven door wijlen Jan Griepink en oud vicaris-generaal Leo van Ulden o.f.m. De paragraaf draagt de veelzeggende titel: 'Oecumene, van gedeeld elan tot gedeelde smart'. De auteurs signaleren dat er vanaf 1980 sprake is van een groeiende kloof 'tussen de officiële oecumenische infrastructuur van beleidsdaden en documenten van de kerken, de lokale en regionale interkerkelijke raden en de van daaruit gevoede gesprekskringen, en de werkers in het veld, namelijk de gelovigen die aan die gesprekken deelnemen. De respons op uitgeschreven diocesane dagen en acties loopt getalsmatig terug. Van de leiding der kerkgenootschappen gaan signalen uit dat een rem wordt gezet op verhoopte ontwikkelingen, met name op het gebied van liturgische experimenten waarbij sacramentele eenheid wordt beproefd' (pag. 236). Het mooie van deze bijdrage van Griepink/Van Ulden is, dat zij de crisis in de georganiseerde oecumene fijnzinnig beschrijven, om vervolgens in de epiloog te laten zien dat het daarmee niet afgelopen is. 'Terwijl de boer sliep (Mc. 4,26-29) zijn er twee vruchten op de akker gaan groeien, die beide van niet geringe waarde geacht mogen worden'. Ze doelen daarbij op de gegroeide wederzijdse acceptatie van kerkgenootschappen en de gegroeide broederlijkheid en zusterlijkheid én het gegeven dat alle kerken met het probleem van verschrompelende erkenning door de samenleving en, bijgevolg, afnemende motivatie van hun eigen leden kampen. 'Zij zouden de aloude Boodschap helemaal opnieuw moeten doorleven en leren

presenteren aan de wereld. Oecumene als gedeelde smart is halve smart. Dat is bekend. Oecumene als gedeeld elan is dubbel elan. Dat mag wel weer van Jezus, die ons de vijf broden laat uitreiken, geleerd worden'.

Treffender kan de context waarin wij vandaag elkaar als christenen van verschillende kerken zoeken en met elkaar optrekken niet worden verwoord. In de crisis is er hoop, of naar de wapenspreuk van de nieuwe bisschop van Groningen-Leeuwarden, Mgr. Ron van den Hout, 'In de ballingschap is er hoop' als we opnieuw naar God op zoek gaan.

Een rijke oogst

Wat betekent dat nu voor het al eeuwen gevoerde debat in Westerse kerken over Doop en Eucharistie? Is er uitzicht op een overeenstemming die vruchtbaar kan werken binnen de brede waaier van kerkgenootschappen in het Noorden van Nederland of blijven wij ook hier vooralsnog halfweg steken?

In 2009 verscheen op initiatief van de voorzitter van de pauselijke Raad voor de Eenheid, kardinaal Walter Kasper een overzichtelijke studie waarin de resultaten van de oecumenische dialogen die Rooms-katholieke Kerk vanaf 1967 voert met Lutheranen, Anglicanen, Methodisten en Gereformeerden, systematisch in kaart gebracht worden. Ik was zo blij met het verschijnen van dat boek 'Harvesting the Fruits', dat ik meteen het initiatief genomen om een Nederlandse vertaling uit te brengen. Dr. Ton van Eijk heeft dit boek in het Nederlands vertaald. Het verscheen in 2011 onder de titel 'Een rijke oogst' bij uitgeverij Abdij van Berne. Ik heb een doos boeken meegenomen. Wie interesse heeft kan het vanavond nog aanschaffen.

Doop

Aan de doop wordt slechts een drietal pagina's gewijd. Tussen de Catholica en de Anglicaanse, Lutherse en Gereformeerde Kerken is de doop ook nooit in het geding geweest. Overeenstemming over de doop bevestigt de banden van gemeenschap die er ondanks de kerkscheidingen altijd toch is geweest: een heel fundamenteel toebehoren tot Christus. Een citaat ter ondersteuning uit de gereformeerd-katholieke dialoog: Wij hebben opnieuw ontdekt dat de Rooms-katholieke Kerk en de gereformeerde kerken door velerlei

banden met elkaar verbonden zijn. Beide gemeenschappen belijden Jezus Christus als Heer en Verlosser, bevestigen het trinitarisch geloof van de apostolische Kerk door de eeuwen heen en onderhouden de ene doop in de drievoudige Naam. (...) Onze beide kerken moeten de doop uitdrukkelijk erkennen. In sommige landen hebben Rooms-katholieke en gereformeerde kerken er al mee ingestemd elkaars doop volledig en zonder voorbehoud te erkennen als hij tenminste gevierd is in de naam van de Vader, de Zoon en de heilige Geest en met gebruik van water. Wij zijn van mening dat zulke overeenkomsten zonder uitstel overal kunnen en moeten worden gesloten. Zo'n overeenkomst houdt in dat onder geen omstandigheden een doop die in een andere kerk plaats vond mag worden herhaald. Wederzijdse dooperkenning moet worden begrepen als een uitdrukking van de diepe gemeenschap die Jezus Christus zelf vestigt onder zijn leerlingen en die geen menselijk falen ooit kan vernietigen.' (143)

In Nederland bereikten katholieken, hervormden, gereformeerden en remonstranten in 1967 overeenstemming over de erkenning van elkaars doop. Belangrijk natuurlijk voor de relatie tussen deze kerken, maar tegen de achtergrond van het geding dat met de afwijzing van de kinderdoop in de 16^e eeuw is ontstaan, toch slechts een eerste stap. Zowel internationaal als landelijk wordt gepoogd een brug te slaan tussen kerken die de kinderdoop kennen en kerkgenootschappen die deze pertinent afwijzen. Binnen het verband van de Raad van Kerken hebben we tussen 2009 en 2012 in een proces waarbij 21 kerkgenootschappen betrokken waren, gewerkt aan de verbreding en de verdieping van de wederzijdse dooperkenningen. Ik herinner me de belangrijke bijdragen aan deze gesprekken van de baptist prof. dr. Olof de Vries. Hoewel wederzijds begrip voor elkaars opvatting en een toenadering op basis van wederzijds respect zeker geogst konden worden, was het ten ene male niet mogelijk om te komen tot een gemeenschappelijke verklaring over de doop waarin de kloof tussen kerken die de kinderdoop blijven praktiseren en kerkgenootschappen die alleen de doop op geloof erkennen, wordt overbrugd. Zoals u misschien weet werden er in 2012 twee verklaringen vastgesteld: een gemeenschappelijke verklaring over de doop ondertekend door negen kerken en een verklaring van toenadering ondertekend door elf kerken. Het proces is dus nog niet voltooid en het is wel van belang dat het wordt voortgezet. Helaas is het na 2012 blijven liggen.

Eucharistie

De zoektocht naar overeenstemming over de Eucharistie verloopt in vergelijking met het gesprek over de doop nog moeizamer. Er is in Nederland vanaf 1970 vele jaren met veel inzet en verwachting aan gewerkt. Theologen als Anton Houtepen (katholiek) en Martien Brinkman (gereformeerd) hebben vaak uitgesproken dat er theologisch meer dan voldoende overeenstemming is bereikt om in katholieke parochies en protestantse gemeenten een praktijk van eucharistische gastvrijheid toe te kunnen laten. De oecumenische praktijk die vanuit die achtergrond vanaf de jaren zeventig werd ontwikkeld, is de laatste vijftien jaar praktisch helemaal teruggedraaid. Velen doet dat pijn en zijn daar boos over.

Wat nu vinden we in de studie 'Een rijke oogst' ten aanzien van de bereikte overeenstemming over de Eucharistie?

Het is allereerst goed om op te merken dat dit boek geschreven is vanuit het principe 'er is meer wat ons bindt, dan wat ons scheidt' en dat steeds begonnen wordt met de beschrijving van de overeenstemming. Pas daarna komen de verschillen aan de orde. Dat is ook in lijn met het doel van de oecumenische dialogen die op zoek zijn naar overeenstemmingen voorbij de leerverschillen uit het verleden.

Een gemeenschappelijk perspectief op de sacramenten is een voorwaarde voor de overeenstemming over Doop en Eucharistie. Immers juist over de betekenis van sacramenten zijn leerverschillen ontstaan. Volgens de Duitse theoloog Karl Heinz Menke is er nog steeds een fundamenteel verschil tussen katholieken en protestanten ten aanzien van sacramenten dat ook niet overbrugbaar is. Hoewel beide confessies het woord sacrament gebruiken, stoelt de betekenis op verschillende denkvormen die niet bij elkaar te brengen zijn. Deze worden door de consensus oecumene verbloemd.

De studie van Kasper en de zijnen is veel positiever. Instemmend worden woorden geciteerd uit de katholiek-gereformeerde dialoog die ik hier graag laat horen: 'Decennia van oecumenische dialogen hebben een sterke convergentie voortgebracht in vele van de christelijke elementen van de christelijke liturgie. (...) De liturgie biedt een bevoorrechte plaats waar het Woord wordt overwogen en gevierd in liturgie en sacrament.' 'De

oecumenische dialogen convergeren hierin dat zij de sacramenten beschrijven als zichtbare tekens waardoor de genade van God door de heilige Geest in de Kerk wordt gegeven' (ARCIC) of 'als voertuigen van de unieke genade van Christus, die uiteindelijk alleen door Christus wordt bemiddeld.' (Gereformeerd)

De formulering van de gereformeerd-katholieke dialoog is zuiniger dan die uit de anglicaans-katholieke dialoog. En dat werkt terdege door in de bereikte overeenstemming ten aanzien van de Eucharistie.

Op vijf punten wordt in de dialogen naar overeenstemming gestreefd:

- De centrale plaats van de eucharistie in het leven van de Kerk
- De eucharistie als gedachtenis en offer
- De werkelijke tegenwoordigheid van Christus in de eucharistie
- De epiclesse, de aanroeping van de heilige Geest over de gaven van boord en wijn
- De gewijde bedienaar van de Eucharistie

Het overzicht leidt tot de conclusie dat er ten aanzien van de Eucharistie met de Anglicaanse gemeenschap substantiële overeenstemming is bereikt die tot herstel van kerkgemeenschap zou kunnen leiden. Na de toelating van vrouwen tot het gewijde ambt werd de ratificering van deze gevonden overeenstemming voor onbepaalde tijd opgeschort. Toch blijven anglicanen en katholieken elkaar op het hoogste niveau zoeken.

De dialogen met lutheranen, methodisten en gereformeerden hebben helaas nog niet tot die vergaande overeenstemming geleid hoewel ook in deze dialogen een grote toenadering in de opvatting van Eucharistie/Avondmaal is gevonden. Ik citeer uit de katholiek-gereformeerde dialoog: 'De eucharistie is een bron en een criterium voor de vernieuwing van de Kerk. De vernieuwing van de Kerk betekent voortdurend een aansporing tot kerkelijke eenheid. Tegelijk vereist en bezielt de eucharistie het besef van de Kerk dat zij geroepen is het Evangelie aan de hele wereld te brengen door het goede nieuws van Gods heil te verkondigen en door in haar daden het werk van de verzoening

gestalte te geven... Vernieuwing, eenheid en zending zijn onafscheidelijke karakteristieken van de Kerk wanneer zij in geloof de gave van de eucharistie ontvangt'. Zo is er op alle vijf punten meer dan een begin van overeenstemming gevonden. De katholiek-gereformeerde dialoog zegt daarover: 'Ofschoon we ons bewust zijn van de ernstige kloof tussen wat wij beweren over een gemeenschappelijke theologische opvatting en onze feitelijke praktijken ... menen wij toch een gedeelde theologische opvatting van de betekenis, de bedoeling en de fundamentele leer van de eucharistie te hebben bereikt die in overeenstemming is met het Woord van God en universele traditie van de Kerk. Wij zijn ook van mening dat de weg voor ons open ligt waarop resterende misverstanden en onenigheden inzake de maaltijd van de Heer kunnen worden opgehelderd. De terminologie die in een andere polemische context ontstond, houdt onvoldoende rekening met de mate van gemeenschappelijke theologische opvatting die in onze respectieve kerken bestaat'.

Dit laatste citaat is bijzonder hoopvol, maar het dateert alweer van 1977. Hoewel ook na 1977 er in de katholiek-gereformeerde dialoog nog nieuwe dialoogrondes zijn geweest, heeft men deze lijn niet verder geëxploreerd. Dat is anders in de dialoog tussen katholieken en lutheranen waar in aansluiting op de historische verklaring over de rechtvaardigingsleer naarstig gezocht wordt naar substantiële overeenstemming over Kerk, ambt en eucharistie in de hoop daarmee een grote stap te zetten naar de overbrugging van de kloof uit de 16^e eeuw.

In februari van dit jaar nam ik deel aan conferentie aan het Gregoriana in Rome over Luther en de sacramenten. De conferentie was mede georganiseerd door Johann Adam Möhler Instituut in Paderborn. Doel van de conferentie was om vanuit katholiek en luthers perspectief te laten zien dat ten aanzien van doop, biecht, eucharistie en ambt substantiële overeenstemming gevonden is. Ik moet wel zeggen dat de persoon van Maarten Luther daardoor weer erg katholiek kleurde en het riep bij mij de vraag op wat deze katholieke receptie van Luther in de familie van reformatorische kerken te weeg zal brengen.

Pogingen in ons eigen land om over Eucharistie/Avondmaal theologische overeenstemming te bereiken dateren voornamelijk uit de jaren zeventig en tachtig. Dit leverde onder andere het mooie rapport Maaltijd des Heren en Kerkelijk Ambt op dat in

1989 verscheen. Hierin worden vanuit het principe *lex orandi, lex credendi* enkele protestantse en katholieke liturgische tradities met elkaar vergeleken. Uit dit oecumenisch gesprek komt een grote convergentie naar voren ten aanzien van de werkelijke tegenwoordigheid van Christus en het offerkarakter van de Eucharistie. Tot de door de dialoogcommissie gewenste doorbraak in de relatie tussen de katholieke en protestantse kerken kwam het echter niet.

Het gesprek over Eucharistie en Avondmaal blijft natuurlijk de gemoederen bezig houden. Tussen 2014 en 2016 hebben we in het verband van de Raad van Kerken en in het verlengde van het gesprek over de doop, een verkenning gehouden over de beleving van Eucharistie en Avondmaal. Dat was interessant omdat het nieuwe invalshoek was en omdat het mooie getuigenissen opleverde. Echter ten aanzien van de vraag die in onze oecumenische geschiedenis altijd aan de orde is (kan het wel of kan het niet?) leverde deze verkenning geen nieuwe gezichtspunten op.

Hoe verder?

Op de weg van de oecumene is in de afgelopen 75 jaar grote vooruitgang geboekt. Dat mogen we zeker zeggen. Maar de voortgang kan niet met een rechte, opgaande lijn in beeld gebracht worden. Soms stukt het en lijkt er geen vooruitgang meer mogelijk te zijn. Eerlijk gezegd heb ik in de afgelopen 23 jaar op dit pad veel mensen die boos op teleurgesteld zijn ontmoet. Maar toch, vaak onverwachts komen ook steeds weer nieuwe vruchten op, die de oecumenische zuster- en broederschap over confessionele grenzen heen helpen.

Mijns inziens raakt wat Griepink en Van Ulden in hun artikel over de oecumene in het Noorden 'Van gedeeld elan tot gedeelde smart' de kern van de oecumenische opdracht in onze tijd. Hoewel we uit een hele lange geschiedenis komen waarin het verhaal van Jezus sterven en opstanding is verteld en doorgegeven tot heil en verlossing van mensen staan wij vandaag weer aan het begin. Vandaag is het voor ons in Nederland een uitdaging en een kans om dat oude verhaal en dat ene geloof opnieuw te doorleven en deze doorleefd te presenteren aan de wereld. Alleen zo worden wij en onze kerkgemeenschappen opnieuw geboren.

Zo meteen zijn er gespreksgroepen. Het is natuurlijk mogelijk om dan verder door te spreken over deze inleiding. Misschien bent u het er helemaal niet mee eens of hebt u bepaalde dingen gemist. Maar toch zou ik willen voorstellen om samen de oude tekst van Johannes Chrysostomus over de kracht van het bloed van Christus te lezen en er samen over na te denken wat deze tekst ons vandaag te zeggen heeft.

Ik sluit mijn verhaal af met een passage uit de gemeenschappelijke verklaring van paus Franciscus en bisschop Munib Younan waarin zijn een oproep richten tot alle katholieke en lutherse parochies die ik graag zou willen verbreden naar alle reformatorische gemeenten en stromingen.

Wij roepen alle Lutherse en Katholieke parochies en gemeenschappen op om stoutmoedig en creatief, vol vreugde en hoop te zijn in hun toewijding om de grote reis voor ons voort te zetten. In plaats van conflicten uit het verleden, zal Gods geschenk van eenheid onder ons de samenwerking leiden en onze solidariteit verdiepen. Door dichter in het geloof tot Christus te komen, door samen te bidden, door naar elkaar te luisteren, door de liefde van Christus voor te leven in onze relaties, zullen wij, Katholieken en Lutheranen, onszelf openstellen voor de kracht van de Drie-ene God. Geworteld in Christus en van Hem getuigend vernieuwen wij onze vastberadenheid om trouwe voorboden te zijn van Gods grenzeloze liefde voor de hele mensheid.

En nu verder: de toekomst van de oecumene

Peter Ben Smit

Inleiding

Dames en heren,

Het is een mooi thema dat u voor me bedacht heeft: de toekomst van de oecumene. Het roept bij mij gelijk eerste reactie wakker:

- Waarom deze vraag? Is het een vraag dan? Het sluit wel erg aan bij teleurgesteld spreken over een oecumenische winter of winterslaap. Moet ik gaan zeggen dat dat toch niet helemaal waar is? Wat voor ervaring en verwachting zit erachter?
- Op welk niveau ligt deze vraag? Ik kan hem heel algemeen opvatten en dan zijn we redelijk snel klaar: de toekomst van de oecumene, de bewoonde wereld en ook de wereld van de kerken, ligt in Gods hand die de gehele kosmos tot zijn voleinding zal voeren. Dat af en toe benadrukken vind ik zelfs zinnig: eenheid is als uitdrukking van verzoening immers een geschenk van God dat zich alleen laat ontdekken, maar nooit door mensen maken!
- Wat wordt er van me verwacht? Moet ik gaan schetsen hoe ik de toekomst zie? Met een stappenplan, SMART opgezet, met doelen voor de korte, middellange en lange termijn – en een budget natuurlijk? Moet ik de 'jongere generatie' theologen vertegenwoordigen (ondertussen nader ik ook de veertig) in dit geheel en zo de oecumenische toekomst belichamen?

Ik vermoed dat alle drie de aspecten wel een rol speelden bij de vraag aan mijn adres – en ik kan me ook voorstellen dat ze voor u allen een rol spelen. De vraag naar de toekomst van oecumene hangt daarbij samen naar die andere vraag die je in kerkelijk Nederland steeds hoort: de vraag naar de toekomst van de kerk en de kerken überhaupt, waarop

precies dezelfde drie reacties mogelijk zijn: gaat het echt zo slecht? Ligt de toekomst niet in Gods hand? Moet ik een stappenplan verzinnen?

Vanavond heb ik inderdaad een stappenplan voor u, met name eentje dat u door mijn gedachten zal leiden. Als u daarin de toekomst van de oecumene kunt ontdekken is dat mooi – ik kan vooral schetsen in welke richting ik als theoloog denk. Ik noem de hoofdonderwerpen achter elkaar op en behandel ze dan.

- (1) Oecumene is nauw verbonden met de missie van de kerk teken van Gods verzoening te zijn, die relatie mag best wat helderder. Zonder dat besef zijn kerkzijn en oecumene zinloos.
- (2) Oecumenische theologie als een theologie en praxis van ontmoeting, uitdaging en verrijking is wezenlijk voor iedere kerk – het is geen vraag of, maar vooral een vraag van hoe. Geen enkele kerk heeft toekomst zonder oecumene.
- (3) Oecumenische theologie is wezenlijk voor de herbronning van een kerk in de bronnen van haar traditie en dat kan alleen samen met anderen die net een beetje anders zijn.

De achterliggende stelling is daarbij: de toekomst van de oecumene is de toekomst van de kerk en de toekomst van de kerk is die van de oecumene. Ik pleit daarmee voor een iets andere manier van kijken naar wat ‘oecumene’ is – iets dat zo wezenlijk voor de kerk is, dat het in alles wat ze doet een rol moet spelen.

Voordat ik naar deze drie deelonderwerpen ga, moet ik misschien nog even zeggen hoe ik hier sta. Zoals u hoorde ben ik oud-katholiek theoloog en dus altijd theoloog van een minderheid, oecumenisch theologiseren is daarom vanzelfsprekend: ik heb nauwelijks een zuiltje om me in terug te trekken. Dit geldt ook in de academie: mijn identiteit is vrijwel nooit vanzelfsprekend, ik heb altijd iets uit te leggen. Dat is mooi, dan kan ik me namelijk op die identiteit bezinnen en haar opnieuw doordenken. Ik sinds ruim dertien jaar ook in de pastorale praktijk. Ook daar wemelt het van de oecumenische contacten, soms wat meer, soms wat minder hartelijk en de vraag is: in welke mate verrijkt dat me en in welke mate is het vooral een hele hoop extra gedoe, met al die vergaderingen en lastige

vieringen die net even anders gaan dan ik prettig vind? Deze twee plaatsen in de kerk en in de theologie zullen in het gehele van mijn betoog steeds weer terugkomen.

Oecumene en missie

Ik stelde net: "Oecumene is nauw verbonden met de missie van de kerk teken van Gods verzoening te zijn, die relatie mag best wat helderder. Zonder dat besef zijn kerkzijn en oecumene zinloos."

Daar heb ik een goede reden voor en die heeft alles te maken met hoe ik de kerk zie, of, niet zo zeer ik, maar het getuigenis van de Schrift. Heel in het kort: de kerk is de belichaming bij uitstek van dat wat God in Christus deed, namelijk verzoening bewerkstelligen, tussen God en mensen, tussen mensen onderling en – wil ik zeker benadrukken – tussen God, mensen en de gehele schepping. Als verschillende kerken vervolgens niet met elkaar in verzoende gemeenschap leven maar elkaar vooral lastig vinden, negeren of zelfs de tent uit vechten dan is dat geen erg overtuigend teken van Gods verzoening. Dat geldt hier in Heerenveen, dat gold einde 19de eeuw in het 'missieveld'. Ik zeg dat omdat de wereldzendingconferentie van 1910 ook mede aan de basis stond van de oecumenische beweging. – De titel 'from conflict to communion'/'van conflict naar gemeenschap' vat dat goed samen. Het valt niet uit te leggen dat al die elkaar beconcurrerende kerken dezelfde Heer verkondigen, laat staan uit dezelfde Geest leven of dezelfde doop en eucharistie vieren. Dat heeft natuurlijk goede bijbelse gronden. Het (te) vaak geciteerde Johannes 17,21 laat Jezus immers ook met een missionair doel bidden 'dat ze allen één mogen zijn. Zoals U, Vader, in Mij bent en Ik in U, zo moeten zij in Ons zijn, zodat de wereld kan geloven dat U Mij hebt gezonden.'

Als de kerk van kerk zijn zo verzoende gemeenschap is, dan is kerkelijke scheiding en scheuring – zelfs al de scheuring met wat nu het Jodendom is – een existentieel probleem voor de kerk. Het enige antwoord erop kan ook alleen echte, diepe gemeenschap zijn, meer dan schijnbare oplossingen die het feitelijk langs elkaar heen leven op manieren die elkaar uitsluiten van kerken legitimeren. De oplossing 'eigenlijk zijn we toch allemaal Christenen' is er zo eentje. Het maakt dan niets meer uit of ik wel of niet feitelijk in gemeenschap met iemand leef, maar alleen of ik op een wat esoterische wijze ergens met

iemand verbonden ben die ik verder ook rustig kan negeren en me ook niet werkelijk aangaat, hooguit van een afstandje.

De eenheid van de kerk is daarmee ten diepste verbonden met de missie van de kerk. Dat besef maakt van 'oecumene' in de zin van het zoeken naar godgegeven eenheid en gemeenschap, meer dan iets leuks wat kerken ook nog kunnen doen, en plaatst het in het hart van ieder denken over missie. Missie is het belichamen van Gods liefde in deze wereld en wel als uitwerking van die liefde: verzoende en verzoenende gemeenschap tussen mensen. Probeer dat maar eens te doe met concurrerende kerken...Het is nog lastiger uit te leggen dan de Hl. Drievuldigheid naar wie deze parochie genoemd is en waarover de gemeente afgelopen zondag ongetwijfeld zich het hoofd gebroken heeft.

Oecumene en identiteit

Ik kom bij mijn tweede punt: 'Oecumenische theologie als een theologie en praxis van ontmoeting, uitdaging en verrijking is wezenlijk voor iedere kerk – het is geen vraag of, maar vooral een vraag van hoe. Geen enkele kerk heeft toekomst zonder oecumene.' No man is an island – niemand is een eilandje en dat geldt zeker voor een mens die naar het beeld van de drievuldige God geschapen is en gemeenschappen van mensen die dezelfde sporen in zich dragen. Een paar dagen na het feest van de allerheiligste Drievuldigheid daagt juist het geloof in God uit na te gaan wat het betekent om als persoon in Christus of als gemeenschap die het lichaam van Christus representeert te bestaan. Ik kan u verzekeren: alleen gaat het niet. We zijn als mensen op relatie aangelegd. Dat weet iedereen – toch is het verbazingwekkend hoe snel kerken en gemeentes doen alsof ze het niet weten wanneer er een beleidsplan op tafel moet komen. Ik ken weinig beleidsplannen – en als u ze wel kent, ik houd me aanbevolen – waarin het zich consistent in gemeenschap met andere kerken bewegen een centrale factor is. De beweging is veel vaker: waarom zijn *wij* – bijvoorbeeld protestanten in het reformatiejaar – er, hoe dragen we dat uit en wat doen we daarom. Oh, en er waren ook nog wat anderen. Het lijkt er wel op alsof het sterk op het eigen 'branding' gerichte denken in beleidsplannen het denken in gemeenschap uitsluit. Dat is vreemd – kerken zijn per definitie gemeenschap en daarmee, theologisch en spiritueel, op anderen gericht. Dat kun je de katholiciteit van de kerk noemen: deel hebben aan de volheid van Gods verzoening en daarom op volle verzoening met anderen,

wereldwijd zelfs, gericht zijn. Het gaat in de kerk om de hele schepping, verzoening van alles met allen. Dat is positief nodig omdat het simpelweg bij kerkzijn hoort en omdat personen en gemeenschappen zich alleen in dialoog, relatie en gemeenschap met anderen kunnen ontwikkelen. Ook door af en toe uitgedaagd en bevraagd te worden. Stelt u zich een gezin voor waarin niemand met niemand praat – dat is, zelfs letterlijk, dodelijk. Het is daarom ook negatief nodig om verstikking en opsluiting in het eigen gelijk en het eigen, gedeeltelijke perspectief op geloof en de wereld en de eigen gedeeltelijke receptie van de traditie tegen te gaan. Een kerk die zichzelf als kerk van Christus serieus neemt, kan zo niet bestaan en doen alsof ze de ander niet nodig heeft. – Voor dat wel doen heeft de traditie ook een woord, namelijk: zonde – Hoe lastig de ander ook is – zelfs de lastigste ander kan je nog wijzen op eenzijdigheden in de eigen persoon of je doen afvragen waarom je voor het één, nadruk op institutionele eenheid, bijvoorbeeld, of het ander, een losbandige ethiek, zo allergisch bent. – Er is een mooie middeleeuwse anekdote over een correspondentie tussen twee abten, waarbij de één klaagde over de bijzonder lastige monnik die hij in zijn gemeenschap had; de ander suggereerde dat dit een reden voor dankbaarheid was en dat hij deze monnik eigenlijk maar moest delen met andere kloosters: zo'n bijzondere gelegenheid om de deugden van geduld en naastenliefde te oefenen! (Hoe deze abt piepte toen hij de monnik in kwestie te leen kreeg, mocht dat gebeurd zijn, vertelt het verhaal niet, overigens). Dus weer geldt: oecumene is nodig voor de kerk om kerk te kunnen zijn, zonder gaat het niet – de toekomst van de kerk is de toekomst van de oecumene en de toekomst van de oecumene is die van de kerk.

Oecumene en herbronning

Bij het vorige punt hoort ook het volgende, derde punt: 'Oecumenische theologie is wezenlijk voor de herbronning van een kerk in haar traditie en dat kan alleen samen met anderen die net een beetje anders zijn.' Het vorige punt lag meer op het niveau van de geestelijke gezondheid van een christen als persoon *in analogia Trinitatis* en de opstelling van een gemeenschap. Dit punt ligt meer op het niveau van het verder ontwikkelen van de kerkelijke traditie. Traditie betekent doorgeven en heeft in zijn volste betekenis tot inhoud: het voortzetten van het leven van de gemeenschap (koinonia) in eredienst (leitourgia), verkondiging (martyria) en dienst (diakonia). Traditie betekent dus meer dan

trouw aan de – noëtisch, verstandelijk opgevatte – leer alleen, het gaat om een geheel en dat geheel dient trouw te zijn aan de oorsprong, het verzoenende werk van Christus, waarin de zichzelf gevende liefde van God die ook, op een voor mensen niet te bevatten wijze, het hart van dynamiek van de Drievuldige God uitmaakt, gestalte krijgt in een gemeenschap tussen God en schepselen (waaronder mensen) die zelfs sterker is dan de dood en die dus ook op aarde mensen (en andere schepselen) naar leven in zijn volheid leidt. De logica die hierachter zit is heel eenvoudig: om tot nieuw inzicht te komen is over het algemeen gesprek nodig en gesprek gaat alleen tussen verschillende stemmen. Communicatie betekent een vorm van gemeenschap of, tenminste, voor gemeenschap en voor communicatie en dus om te kunnen denken is er verschil nodig. Ik heb de ander daarom nodig en de ander mij – in gemeenschap, soms zelfs in conflict – om me te kunnen ontwikkelen en ook om opnieuw na te denken op de manier waarop ik de traditie ontvang. Dat kan op allerlei vlak zijn – een simpel voorbeeld uit mijn eigen huidige onderzoek is de herontdekking van huidskleur en ethniciteit in het Nieuwe Testament. U gaat voor een deel verder terug in de geschiedenis van de Bijbel in Nederland, maar veel afbeeldingen, bijvoorbeeld in het klassieke werk van Anne de Vries, maar – en zover gaat niemand hier terug! – ook in de schilderkunst van de middeleeuwen renaissance, wordt Jezus afgebeeld als ‘eentje van ons’. Daar zit een diepe waarheid in – het christendom lijkt oneindig vertaalbaar naar allerlei contexten en Jezus verandert mee. Hetzelfde geldt voor Maria, natuurlijk. Alleen: wat gebeurt er als we vervolgens een Europese Maria exporteren naar, zeg, de Filipijnen. Het antwoord is onder meer: een hele reeks hele witte Maria’s. Maar: er zijn ook uitzonderingen, zoals de Birhen ng Balintawak, een Maria in de gedaante van een Filipina, het Filipijnse volk representerend op een manier die wel erg lijkt op de wijze waarop ze in de Schrift het volk Israël kan personifiëren. Ze wordt begeleid door Jezus, afgebeeld als een kleine guerillastrijder, inclusief bolo (dolk). Ze komen samen op voor het onderdrukte Filipijnse volk. Hier zit een andere waarheid in, namelijk dat Maria en Jezus er ook voor andere volkeren zijn. Ook herinnert het me eraan dat Jezus en Maria geen West-Europeanen zijn, hoezeer ze ook van belang zijn voor West-Europa. U zult zeggen: daar had u ook zo wel op kunnen komen. Zeker, misschien had ik ooit wel eens geleerd dat het zo was, toch zit er in de confrontatie met een andere traditie – en die hoeft zeker niet altijd zo exotisch te zijn als de Filippijnen – toch een andere laag van ‘leren kennen’ en je bewust worden dan het simpele ter kennis nemen van informatie uit een boek of uit een lezing.

Dialogo en ontmoeting zijn zo wezenlijk om opnieuw toegang te krijgen tot dat waarvan je eigenlijk wel dacht – of waarvan ik eigenlijk wel dacht – dat ik het meer of minder wel wist. En het is toch gek als ik iemand, aan wie ik zo'n belangrijk inzicht te danken heb, vervolgens als zuster of broeder in Christus links laat liggen en niet probeer verder in gemeenschap op te trekken en zo gestalte te geven aan dat visioen van Paulus, over een gemeenschap in Christus waarin er onder meer Jood noch Griek was (Gal. 3,28). Weer gaat het hierbij om oecumenisch theologiseren als theologiseren in dialoog en over grenzen heen dat domweg noodzakelijk is voor de kerk om trouw te blijven aan zichzelf aan de eigen traditie die alleen als traditie, doorgeven, kan functioneren wanneer ze steeds opnieuw ontdekt wordt. De traditie van eergisteren is voor vandaag interessant, maar ternauwernood leven gevend.

Het gaat tenslotte om leven, om de hele schepping (zoals de vorige sprekers al benadrukten) – echte oecumene is niet 'binnenkerkelijk', maar lekker brutaal. De oorsprongen van de oecumenische beweging (blueprints of hope!) zijn nauw verweven met die van de VN en de EU. Noordelijke voorbeelden zagen we al bij ds Veen.

Slot

Daarmee heb ik mijn drie punten nader toegelicht en daarmee ook mijn belangrijkste stelling, de toekomst van de oecumene is de toekomst van de kerk en de toekomst van de kerk is die van de oecumene toegelicht. Wat daarbij ook duidelijk is geworden is dat ik oecumene als zoektocht naar kerkelijke gemeenschap en oecumenisch theologiseren als theologiseren in dialoog en over grenzen heen en met het oog op die gemeenschap versta als een wezenlijk bestanddeel van het leven van de kerk als zodanig. Het is een dimensie die overal bij hoort, je kunt het niet negeren zonder het wezen van de kerk zelf – gemeenschap – te negeren. Om het kort samen te vatten:

- Het mag waar zijn dat de kerk door missie bestaat net zoals vuur bestaat door te branden, maar dat gaat alleen als de kerk geloofwaardig is – daarom moet de kerk één zijn, als teken van Gods verzoenende liefde.

- Het mag waar zijn dat kerken hun eigen merk moeten neerzetten, maar dat merk is nu eenmaal gemeenschap – jezelf authentiek neerzetten als kerk, kan alleen echt, wanneer je het oecumenisch doet.
- Het mag waar zijn dat alle kerken hun eigen traditie moeten koesteren, maar als ze dat echt willen doen en die traditie voor nu herontdekken dan gaat dat alleen met de ander – en dat betekent echt: oecumene.

De toekomst van de oecumene is een kerk die zichzelf als kerk van Christus serieus neemt en denken in termen van eigen merk eerst overstijgt. De toekomst van de oecumene is de toekomst van de kerk. De toekomst van de kerk is de toekomst van de oecumene. Het gaat om dit inzicht, deze insteek bij alles wat de kerk doet als teken van Gods aanwezigheid in deze wereld. Het daagt uit om verder te kijken, verbindingen te blijven leggen. Zo eigenwijs als protestanten graag denken dat ze zijn – en zo verbindend als katholieken geloven dat ze werken.

Bronvermeldingen

In de bovenstaande tekst is het mondelinge karakter bewaard gebleven. De gedachten die erin ontwikkeld worden, zijn nader uitgewerkt in onder meer de volgende publicaties van de auteur:

Tradition in Dialogue. The Concept of Tradition in International Anglican Bilateral Dialogues AMSTAR 3 (Amsterdam: VU University Press, 2012).

From Canonical Criticism to Ecumenical Exegesis? A Study in Biblical Hermeneutics Studies in Reformed Theology (Leiden: Brill: 2015).

Traditie als Missie. 125 Jaar Unie van Utrecht – 1275 jaar in de voetsporen van St. Willibrord (Amersfoort/Sliedrecht: Oud-Katholiek Boekhuis/Merweboek, 2015).

'Diversiteit in het onderwijs van het Nieuwe Testament: over het nut van biografische, levensbeschouwelijke en culturele diversiteit,' *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 68 (2014), 277-296.

,'Maria: Gehoorzaam en revolutionair,' *Ad Rem* 27:9 (2016), 10-12.

Personalia

Prof. dr. Fred van Iersel is als katholiek theoloog en ethicus werkzaam bij Tilburg University, Fontys FHTL Utrecht, en bij het International Institute Canon Triest te Gent (B.) Hij is voorzitter van de Beraadgroep Samenlevingsvraagstukken van de Raad van Kerken in Nederland.

Dr. Ton van Eijk is priester van het bisdom Rotterdam, was verbonden aan de voorgangers van de huidige Tilburg School of Catholic Theology te Amsterdam en Utrecht en aan de opleiding Bovendonk. Zijn onderwijs en publicaties liggen op de terreinen Kerk, sacramenten (met name de eucharistie) en oecumene. Van 1989 tot 1999 was hij voorzitter van de St. Willibrord Vereniging, van 1999 tot 2007 was hij voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland.

Prof. dr. Herwi Rikhof is priester van het bisdom 's-Hertogenbosch. Als hoogleraar was hij verbonden aan de Katholieke Theologische Universiteit (Utrecht) later, tot zijn emeritaat in 2012, aan de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg. Als theoloog heeft hij zich toegelegd op de theologie van Thomas van Aquino. Met name het mysterie van de Drie-ene God houdt hem bezig, alsook de Geloofsbelijdenis. Zijn laatst verschenen boek (Bergambacht 2013) is getiteld 'De Zeven Sacramenten'. Sinds 1 juli 2012 is hij lid van het pastoraal team van de parochie van de H. Drie-eenheid in Nijmegen met bijzondere aandacht voor de kerklocatie Heilig Landstichting. Vanaf 1 oktober 2017 is hij voorzitter van de Beraadgroep Geloof en Kerkelijke Gemeenschap van de Raad van Kerken in Nederland.

Drs. Geert van Dartel is directeur van de Katholieke Vereniging voor Oecumene en hoofdredacteur van het tijdschrift *Perspectief*.

Ds. Karin van den Broeke is preses van de Generale Synode van de Protestantse Kerk in Nederland.

Drs. Margarithe R. Veen is voorzitter Raad van Kerken Fryslân, predikant van de Protestantse Gemeente Achlum-Hitzum, lid landelijke Taakgroep Pelgrimage van Gerechtigheid & Vrede Lid Beraadgroep Geloof en Kerkelijke Gemeenschap van de Raad van Kerken Nederland.

Prof. dr. Peter-Ben Smit is sinds maart 2011 bijzonder hoogleraar oude katholieke kerkstructuur (alsmede inhoudende geschiedenis en leerstellingen van het oudkatholicisme) vanwege het Oud-Katholiek Seminarie aan de Universiteit Utrecht. Tevens Universitair Docent Nieuwe Testament aan de Vrije Universiteit Amsterdam en assistierend pastoor van de Oud-Katholieke Parochie Amsterdam

Colofon

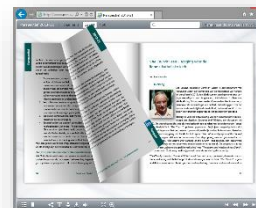
Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologische Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- Reflectie** Perspectief biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Ze biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- Ruimte** Perspectief wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Het beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- Jongeren** Perspectief biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklinken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt viermaal per jaar, en is gratis als digitaal tijdschrift te bekijken op de website van de Katholieke Vereniging voor oecumene, of als PDF te downloaden. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Nieuwsbrief Indien u op de hoogte gehouden wilt worden van de activiteiten van Perspectief kunt u zich voor de nieuwsbrief [hier aanmelden](#).

Steunen U kunt ons steunen door lid of donateur van onze vereniging te worden, of door een eenmalige bijdrage, zie hiervoor onze [website](#).
De Katholieke vereniging voor Oecumene is ANBI goedgekeurd.

Redactie drs. Geert van Dartel, prof. dr. Fred van Iersel, dr. Karim Schelkens, prof. dr. Peter-Ben Smit, drs. Leo van Leijssen, Fokke Wouda MA,
perspectief@oecumene.nl.

Meld mij aan voor de Nieuwsbrief van Perspectief

Perspectief is een uitgave van de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

